

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Studij: Dvopredmetni sveučilišni studij engleskog jezika i književnosti –
prevoditeljski smjer i nakladništva

Alenka Lazar

Simbolizam knjige u generaciji Z

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Zoran Velagić

Osijek, 2019

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za informacijske znanosti

Studij: Dvopredmetni sveučilišni studij engleskog jezika i književnosti –
prevoditeljski smjer i nakladništva

Alenka Lazar

Simbolizam knjige u generaciji Z

Diplomski rad

Znanstveno područje: društvene znanosti

Znanstveno polje: informacijske i komunikacijske znanosti

Znanstvena grana: knjižničarstvo

Mentor: prof. dr. sc. Zoran Velagić

Osijek, 2019

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum

18.07.2019

Heureka Jovan, 0122216732
ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
1.1.	Sadržaj i struktura rada	1
2.	ŠTO JE KNJIGA?	2
2.1.	Nastanak i razvoj pisma.....	2
2.2.	Nastanak i razvoj knjige do izuma tiska.....	4
2.3.	Knjiga nakon izuma tiska	6
2.4.	Elektronička knjiga.....	8
3.	PERCEPCIJA KNJIGE I ČITATELJSKA KULTURA	10
3.1.	Percepcija knjige do izuma tiska	11
3.2.	Percepcija knjige nakon izuma tiska	13
3.3.	Percepcija knjige u okviru elektroničkog nakladništva	14
3.4.	Kultura čitanja i status knjige	15
4.	PROBLEM ISTRAŽIVANJA I OSNOVNI POJMOVI.....	19
5.	METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	21
5.1.	Uzorak	21
5.2.	Instrumentarij i obrada podataka	21
6.	REZULTATI ANALIZE I INTERPRETACIJA DOBIVENIH PODATAKA	23
6.1.	Sociodemografske karakteristike ispitanika	23
6.2.	Čitateljske navike	25
6.3.	Provođenje slobodnog vremena.....	28
6.4.	Simbolizam knjige.....	29
6.5.	Izgled knjige	36
6.6.	Vrijednost knjige	39
7.	ZAKLJUČAK	44
	LITERATURA.....	46

Sažetak

Razvojem ranih svjetskih kultura zbog komunikacijskih potreba započeo je i razvoj drevnih pisama, koja su postala osnova današnjim, modernim pismima. Razvojem pisma, papira i naposljetku same knjige kao takve, započeo je kulturni procvat čovječanstva i razvoj civilizacija koji još uvijek traje. Knjiga se protezala kroz sve aspekte života, od samih početaka kulture do danas. Sam pojam knjige mijenjao se kroz određena povijesna razdoblja, a proces čitanja dobivao je različita značenja. Temeljni cilj ovog istraživanja je saznati kakav simbolizam knjige danas prevladava među studentima. Cilj je rada kroz literaturu iz područja povijesti nakladništva utvrditi i prikazati najvažnije transformacije knjige te njihov utjecaj na razvoj kulture čitanja, a potom kroz provedeni anketni upitnik prikupiti informacije i odgovoriti na pitanja koja se odnose na simbolizam knjige danas u takozvanoj generaciji Z, poput, čitaju li mladi uopće i s kojom svrhom? Je li čitanje postalo hobi, ispunjavanje slobodnog vremena, ili mladi čitaju s ciljem obrazovanja i osobnog napretka? U radu se najprije definira knjiga, njezin nastanak i razvoj, a potom razvoj čitateljstva i kulture čitanja. Također je opisan razvoj medija na kojem se čita, od izuma papira do čitača za elektroničke knjige. Slijedi prikaz rezultata istraživanja popraćen analizom i zaključkom.

Ključne riječi: knjiga, e-knjiga, kultura čitanja, čitanje, simbolizam knjige, nakladništvo, percepcija čitanja

1. UVOD

U ovom radu analizira se pojam knjige, njezin nastanak i razvoj te percepcija same knjige kroz povijest, od nastanka do izuma tiskarskog stroja pa sve do moderne elektroničke knjige. Za pisanje teorijskog dijela rada koristi se domaća i strana literatura.

Čitanje je oduvijek bio svojevrsan slabo istražen fenomen, često u fokusu društvenih rasprava od samog početka razvoja kultura sve do današnjeg visoko razvijenog društva. Definirati knjigu, gdje se ona nalazi, koja je njezina svrha, kakva je vrijednost i na koji način se percipira, kompleksan je zadatak koji je primarni cilj stručnjaka s područja nakladništva, a definirati njezin društveni i kulturni status još je teže. Ovaj rad nastoji odgovoriti na pitanje kakvu simboliku knjiga ima među generacijom hrvatskih studenata danas.

1.1. Sadržaj i struktura rada

Rad se sastoji od dva dijela. Prvi dio je teorijski. U njemu se opisuje povijesni nastanak i razvoj pisma, ali i knjige od početaka primitivnih civilizacija do danas. Pojašnjeno je kako se knjiga uglavnom povezuje i definira kroz tehnološki napredak, pa i raspored poglavlja slijedi razvoj knjige s obzirom na načine njezine proizvodnje, od rukopisne knjige do elektroničke knjige. Teorijski dio dodatno je podijeljen na dva poglavlja. Prvo poglavlje odnosi se na sam nastanak i razvoj pisma knjige kroz izume drevnih civilizacija kao i njihov doprinos u stvaranju knjige kao predmeta kakav je poznat danas te razvoj i transformacije knjige do modernog doba. Drugo poglavlje teorijskog dijela odnosi se na percepciju knjige i čitanja drevnih civilizacija kao i na percepciju knjige danas.

Drugi dio je istraživački, a u njemu se analiziraju rezultati prikupljeni anketom, odnosno sadrži prikaz analize rezultata upitnika. Upitnik je proveden tijekom svibnja i lipnja 2019. u razdoblju od petnaest dana na uzorku od 282 studenta na sveučilištima u cijeloj Republici Hrvatskoj.

2. ŠTO JE KNJIGA?

U dostupnoj literaturi postoji niz različitih percepcija i definicija knjige. Kako bismo definirali knjigu u njezinom današnjem obliku, potrebno je prije svega prikazati njezin nastanak i razvoj, od stvaranja pisma drevnih civilizacija i otkrića papira pa do današnjih elektroničkih knjiga. Robert Escarpit tvrdi da je knjigu gotovo nemoguće definirati jer ona se, kao ideja, nalazi na drugom mjestu, a dok čitamo, u ruci držimo samo papir. Dakle fizička knjiga prema ovoj definiciji samo je medij kojim se prenosi ideja o knjizi koju čitamo. Međutim, ovakva definicija nije jedina definicija knjige te se različiti autori odlučuju na različite definicije. Jedan od razloga je taj da je knjiga od svog nastanka do danas preživjela toliko transformacija da prethodne definicije prestaju vrijediti, a konstantnim razvojem čitateljstva i knjige ujedno je nužna i konstantna prilagodba tih definicija i stvaranje novih.¹

Prema tome, još jedna dostupna definicija je ta da je knjiga skup kompleksnih socioloških i tehnoloških procesa za koje je potreban velik broj ljudi, strojeva i materijala. Ako na ovaj način promatramo knjigu, ona je prikaz kolektivne svijesti većeg broja sudionika.² Povijest razvoja knjige važna je disciplina u otkrivanju položaja knjige danas, jer kroz povijesni razvoj uviđamo način na koji se pisana riječ prenosi i kako utječe na razmišljanje i ponašanje čovječanstva u povijesti i danas.³

2.1. *Nastanak i razvoj pisma*

U povijesti pisma najvažniji narod su Sumerani. Sumerani se danas smatraju kulturom u čijoj su se kolijevci razvili pismo, knjige i knjižnice.⁴ Od sredine 4. tisućljeća prije Krista potječu prvi pokazatelji sumerskog pisma i pismenosti – piktogrami na glinenim pločicama koji nastaju u mezopotamskim dolinama. Prvo se za pismeno sporazumijevanje koristila upravo slika. Slika je bila znak koji je sadržavao određeno značenje, a jedan znak – odnosno slika – bio je ekvivalent

¹ Escarpit, Robert. *The Book Revolution*. London: George G. Harrap & Co. Lrd, 1966. Str. 19.

² Johns, Adrian. *Book of Nature and the Nature of the Book*. // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 60.

³ Darnton, Robert. *What Is the History of Books?* // *Daedalus* 111, 3 (1982), str 65-83. <http://www.jstor.org/stable/20024803> (2019-02-03). Str. 65.

⁴ Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 661. Str. 9.

jednoj riječi. Postupnim razvijanjem i usavršavanjem takvih piktograma slike koje se koriste kao znakovi za izražavanje značenja postaju sve jednostavnije i naposljetku su same slike pretvorene u konvencionalne znakove koji su imali istu svrhu kao što danas imaju tradicionalna latinična slova.

Nije isključeno da su Sumerani i prije nastanka glinenih pločica, koje su omogućile očuvanje pisma te su postali spomenici pismenosti, koristili pismo. No u vrijeme Sumerana, izum klinastog pisma i njegov razvoj nije se pojavio iz kulturnih razloga, radi zapisivanja tekstova književne vrste. Pismo je tijekom povijesti uglavnom služilo za potrebe zapisivanja informacija o trgovini, poslovanju ili imovini.⁵ Premda su Sumerani pismo koristili uglavnom iz funkcionalnih razloga, imali su vrlo razvijenu i profinjenu književnost.⁶ Dakle, pismo se razvilo usporedno s poljoprivredom, razvojem gradova i trgovinom, s ciljem zapisivanja podataka o razmjeni dobara. Upravo su Sumerani imali velike knjižnice glinenih pločica na kojima su bili zapisani njihovi zakoni, poslovne razmjene i literature.⁷

Od sumerskih su piktograma zatim nastali ideogrami. Ideogrami su znakovi koji nisu bili izraženi u slikovnom obliku već su sadržavali određeni kontekst. Kasnije su u takav sustav dodani takozvani fonogrami koji označavaju imenice, a počela se odvijati i fonetizacija pisma.⁸

Nakon egipatskog hijeroglifskog pisma u Mezopotamiji se pojavljuje klinasto pismo, koje se sastoji od 800 znakova koji se prikazuju uz pomoć urezanih linija. S obzirom na komplicirano sporazumijevanje koristeći piktografska i klinasta pisma, u Antici se nastoji razviti jednostavnije pismo s ciljem olakšavanja komunikacije.

Dok se u civilizacijama Mezopotamije i prednje Azije pismo razvijalo iz funkcionalnih razloga i potrebe, u dolini Nila je započeo razvoj kulturnih civilizacija u kojima je pismo imalo sasvim drugačiju simboliku. U egipatskim civilizacijama, pismenost je bila pokazatelj kulture i statusa u društvu.⁹ Egipćani su u svom pismu imali oko sedamsto različitih znakova, hijeroglifa, a pisali su na površine iste kao i Sumerani: glinu, kamen, metal i kožu. Međutim, najčešće su tekstove zapisivali na svitke od papirusa.¹⁰ No kao ni u ranije spomenutim civilizacijama, pismo nije korišteno iz ljubavi prema pisanoj riječi i premda su egipatske kulture dovoljno

⁵ Isto, str. 12.

⁶ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 13.

⁷ Early Writing. <https://www.hrc.utexas.edu/educator/modules/gutenberg/books/early/> (2019-05-01)

⁸ Jurić, Šime. Pregled povijesti knjižnica. Zagreb: Kultura, 1956., str. 11.

⁹ Isto, str. 38.

¹⁰ Early Writing. <https://www.hrc.utexas.edu/educator/modules/gutenberg/books/early/> (2019-05-01)

uznapredovale da pisana riječ zaprimi profinjeniji prizvuk od puke funkcionalne potrebe, zanimanje za pismenost poteklo je iz želje za postizanjem društvenog statusa.¹¹ U Egiptu je prije 4000 godina pronađeno pismo koje je uključivalo elemente hijeroglifa i drugih znakova koji su bili uklesani u kamene zidove za koje se smatra da su nastali još 1800 godine prije Krista. Takvo je egipatsko pismo međutim puno više od klasične fonetske abecede. Odnosno, egipatskim pismom moguće je iskazati široko značenje budući da sadrži fonetske i ideografske znakove pa čak i piktograme.¹²

Nakon Sumerskog izuma pisma, sljedeći važan korak učinili su Feničani. U 2. tisućljeću prije Krista, Feničani su, preuzevši osnovno pismo od Sumerana, također i sami razvili i stvorili novi tip pisma. Fenički alfabet s 22 grafička znaka bio je najjednostavnije i najpraktičnije pismo dotad razvijeno.¹³ Feničani, osim što su odigrali vrlo važnu ulogu u razvoju pisma, doprinijeli su i razvoju medija na kojem se to pismo koristilo. Naime, Feničani su tada bili ključni sudionici u trgovini sirovinom za stvaranje papira – papirusom.¹⁴

Feničani su ujedno bili prva civilizacija koja je u potpunosti izbacila slikovne znakove i razvila čisto fonetsko pismo. Abeceda koju su koristili sastojala se od 22 znaka. Ovo pismo kasnije kroz svoj razvoj u Grčkoj i Rimu postaje temelj za latinicu koja se koristi danas.¹⁵

2.2. Nastanak i razvoj knjige do izuma tiska

Antičke civilizacije koristile su različite sirovine za zapisivanje informacija ranije spomenutim pismima. Za zapisivanje kraćih tekstova za koje je bila dovoljna manja količina prostora, najčešće su se tada koristile povištene pločice. To su drvene ploče ili ploče od slonovače premazane tankim slojem voska po kojem se, kako bi se reproducirao tekst, pisalo oštrim predmetom koji je tada služio kao pisaljka. Takve pločice bile bi spojene vrpcom čime je nastao prvi oblik kodeksa.¹⁶ Od samog početka čitatelji su tražili knjige u formatima prilagođenima njihovoj uporabi. Drevne mezopotamske pločice bile su obično četvrtasti, ali

¹¹ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. str. 40.

¹² Himelfarb, Elizabeth J. "First Alphabet Found in Egypt", *Archaeology* 53 (1) (2019-04-27): 21.

¹³ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 32.

¹⁴ Isto, str. 33.

¹⁵ Tucaković, Emšo. Historija komuniciranja. Sarajevo: 2000.

¹⁶ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str 89.

ponekad i duguljasti blokovi ilovače, otprilike 7 centimetara vodoravne širine i mogle su se s lakoćom držati u ruci. Knjiga se sastojala od nekoliko takvih pločica koje su se čuvale u kožnoj torbi ili kutiji, tako da je čitatelj mogao uzimati pločicu za pločicom po definiranom redu.¹⁷ Iz ovog možemo zaključiti da se oduvijek pridavala pažnja redoslijedu napisane riječi i olakšavanju čitanja slaganjem stranica po unaprijed definiranom redu.

Najpoznatiji i najčešće korišteni materijali među Grcima, Rimljanima i svim ostalim narodima koji su ukorak slijedili njihov primjer, bili su pergamena i papirus.¹⁸ Biljka papirusa je visoka trska koja raste u dolini Nila. Vlakena iz sredine stabljike odvajala su se u dugačke vrpce koje su se lijepile jedna na drugu kako bi stvorile površinu za pisanje. Najduži egipatski svitak je bio dugačak više od 40 metara.¹⁹ Papirus je bio najvažniji i najpoznatiji pisači materijal, a pergamena je često bila u uporabi jer se na nju moglo pisati s obje strane pa je stoga omogućavala uštedu prostora, a time je ishodila i određene financijske prednosti.²⁰ Budući da su se mogle koristiti obje stranice, prethodno spomenuti izgled knjige kao kodeksa, koji je započeo povištenim pločicama u Rimu, nastavljao se primjenjivati i pri uporabi drugih sirovina, a što je bilo posebno pogodno za pergamenu. Ujedno su se listovi pergamene spojeni u kodeks oblagali zaštitnim stranicama koje su bile napravljene od pergamene, kože ili nekog drugog čvršćeg materijala.²¹ Ovakav izgled knjige podsjeća na današnju knjigu uvezanu u korice. Zbog svoje prikladnosti, knjiga u obliku kodeksa postala je najučestaliji, najrašireniji i najprihvaćeniji oblik zapisane riječi.

Kodeks od pergamene brzo je postao uobičajeni oblik knjiga za službenike i svećenike, putnike i studente, odnosno za sve one koji su trebali prikladno i lako prenositi svoj materijal za čitanje s jednog na drugo mjesto i lako doći do bilo kojeg odlomka teksta.²² Kodeks je uživao popularnost jer su čitatelji oduvijek preferirali one oblike knjige koje su omogućavale najprikladnije ili najudobnije čitanje. Budući da se knjiga u ovom obliku kodeksa afirmirala, započeo je razvoj estetske dimenzije knjige. Odnosno, knjiga dobiva karakteristike koje ju čine

¹⁷ Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 137.

¹⁸ Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 88.

¹⁹ Early Writing. <https://www.hrc.utexas.edu/educator/modules/gutenberg/books/early/> (2019-05-01)

²⁰ Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006, str. 97. i 102.

²¹ Isto, str. 104.

²² Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 138.

simbolom intelektualnosti, luksuza i bogatstva na način da se uvez raskošno ukrašava tako da izražava i naglašava društveni status vlasnika.²³

Tehnika kojom su se knjige pisale i umnažale bio je rukopis. Dakle, ljudi su ručno prepisivali knjige s ciljem umnažanja.

Međutim, Kinezi su u starom vijeku, kako bi olakšali proces umnažanja, koristili pečate od raznih materijala poput kamena, kosti ili metala, a kasnije i drvoreza.²⁴ Drvorez je tiskarska tehnika:

visokoga tiska kod koje se utiskivanjem s drvene matrice postižu otisci na papiru ili drugome materijalu; naziv se rabi za tehnički postupak a ujedno i za otisak. Drvorez se izvodi na ravnoj glatkoj ploči koja se premaže razrijeđenom bijelom temperom na koju se nanese crtež, a tušem se prevlače površine koje će biti otisnute. Zatim se izdube sva mjesta nepokrivena crtežom u dubini oko 2 mm. Dovršena ploča na kojoj se matrica crteža reljefno izdiže premaže se bojom. Na ploču se položi ovlažen papir koji se tare tvrdim zaobljenim predmetom. Drvorez se tiska i na tipografskome stroju.²⁵

U 11. stoljeću, kineska dinastija Sung dolazi do vrlo važnog otkrića. Umjesto drvoreza, počinje korištenje pomičnih slova na način da se slova izrade od ljepljive gline koja se stvrdnjava zagrijavanjem.²⁶ S vremenom, korištenje pergamene postalo je skupo i neisplativo jer je potražnja za knjigama postajala sve veća pa je tako ključno bilo ujedno pronaći jeftiniju sirovinu i još brži način umnažanja knjiga.

2.3. Knjiga nakon izuma tiska

Tiskarski stroj je bilo koja vrsta tehnologije koja korištenjem tlaka utiskuje površinu premazanu tintom na medij poput papira ili platna. Odnosno, stroj koji omogućuje otisak neke vrste tinte na odabranu sirovinu. Iako je tisak uvelike olakšao proces umnažanja knjiga pa su knjige brže dosezale krajnje kupce i čitatelje, tiskana knjiga nije odmah prepoznata kao krajnji i

²³ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006, str. 106.

²⁴ Isto, str. 274.

²⁵ Drvorez. Hrvatska Enciklopedija. Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=16358#top>. (2019-03-26).

²⁶ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 287.

najprihvatljiviji oblik knjige. Tisak možemo nazvati samo promjenom načina proizvodnje, ali možemo govoriti i o revoluciji knjige, revoluciji medija, komunikacijskoj revoluciji. Prije svega, masovnija proizvodnja i smanjenje opsega posla nakladnika zahtijevaju posebnu pažnju.²⁷

Unatoč istovremenim ili čak ranijim razvojem neke vrste tiskarskih strojeva na istoku, u nakladništvu se izumiteljem tiskarskog stroja smatra Gutenberg. Međutim, tiskana knjiga nije odmah uspjela u svom naumu da zamijeni rukopisnu knjigu.

Naime, tiskana je knjiga postala jeftina zbog velikog broja brzo otisnutih primjeraka što je prepisivanje knjiga učinilo nepotrebnim zadatkom. Međutim, među ljudima je nastavilo vladati uvriježeno mišljenje da je rukopis ipak tradicionalni i cijenjeni oblik knjige te se kao takav ipak zadržao na tržištu knjiga još dugo nakon otkrića tiska.²⁸ Iako je krajem 15. stoljeća tiskana knjiga već bila utemeljena, i dalje se cijenila vještina elegantnog rukopisa. Iako su knjige nakon tiska postajale dostupnije i više je ljudi učilo čitati, isto tako ih je više učilo pisati i to upravo krasopisom koji se i dalje cijenio. Ujedno je 16. stoljeće postalo i doba pisane riječi i velikih rukom napisanih priručnika bez obzira na činjenicu što je u ovo vrijeme već uvelike razvijena tiskana knjiga.²⁹

U samim počecima razvoja tiska, tiskanom knjigom uglavnom se nastojalo što je više moguće imitirati izgled rukopisne knjige. Tako se tiskana knjiga nakon što je otisnuta često ukrašavala rukom, a nije sadržavala ni naslovne stranice s podacima o djelu.³⁰ Tek više od nekoliko stotina godina nakon otkrića tiskarskog stroja, tiskana je knjiga u punom razmjeru postala temeljni način širenja informacija svih oblika te osnovni alat širenja pismenosti, kulturnog uzdizanja i znanstvenog napretka.³¹ Izum tiskarskog stroja teško je kvantificirati. Ovaj izum imao je nevjerovatne utjecaje na populaciju Europe. Odnosno, zahvaljujući izumu tiskarskog stroja koji je omogućio brže širenje informacija, došlo je i do širenja pismenosti na veći broj ljudi.³²

Naposljetku tiskana knjiga konačno postaje zasebni oblik knjige, neovisna u potpunosti od rukopisne knjige, bez imitacija, te poprima oblik kodeksa u kojem se zadržala do danas, a

²⁷ Eisenstein, Elisabeth. Defining the Initial Shift: Some Features of Print Culture // The Book History Reader / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 152.

²⁸ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 381.

²⁹ Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 147.

³⁰ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006, str. 404.

³¹ Isto, str. 419.

³² McFadden, Christopher. The Invention and History of the Printing Press, 12-09-2018. URL: <https://interestingengineering.com/the-invention-and-history-of-the-printing-press> (2019-04-28)

prolazi i druge transformacije kojima poprima karakterističan, vlastiti oblik, umjesto puke imitacije rukopisa. Prije svega tiskari su počeli primjenjivati više mogućnosti koje je nudila tiskana knjiga pa je tako formatom postala manja od rukopisne. Ujedno je dodana naslovna strana koja je sadržavala sve važne informacije o djelu poput autora, naslova djela, izdavača.³³

20. stoljeće obilježilo je ono što je Ribert Escarpit nazvao revolucijom knjige koja se počinje događati nakon Drugog svjetskog rata. U to vrijeme proizvodnja tiskane knjige postiže nevjerojatne razmjere, tiskarska tehnika doseže goleme napretke i pozitivne promjene, a u ovo se vrijeme počinju događati promjene za koje neki vjeruju da će dovesti do nestanka oblika knjige koji poznajemo uslijed pojave konkurentskih medija poput televizije, filma, radija, a u skorije vrijeme posebno elektroničke knjige.³⁴

Razvoj knjige i poplava naslova na tržištu rezultat su daljnjeg razvoja tiskarske tehnike zahvaljujući izumu računala kojim se mnogostruko olakšava i ubrzava proces umnažanja knjiga. Korištenjem računala i pojavom elektroničkih knjiga također se počinje razvijati i zasebna grana nakladništva – elektroničko nakladništvo. Ovaj siloviti i brzi razvoj knjige u 20. i 21. stoljeću mnogi skeptici osuđuju i okrivljuju za slabljenje kulture čitanja te vlada mišljenje kako će se tiskana knjiga ubrzo u potpunosti zamijeniti elektroničkom.³⁵

2.4. *Elektronička knjiga*

Prije pojave elektroničke knjige nakladnički je proces bio jasno definiran, od stjecanja rukopisa, evaluacije, uređivanja, tiskanja do distribucije i promidžbe knjige krajnjem kupcu. Upravo ovakav proces postojao je još od Gutenbergova izuma tiska.³⁶ Razvojem računalne tehnologije pojavljuju se i elektroničke knjige.

Prema definiciji Hrvatske enciklopedije:

elektronička je knjiga jedna ili više računalnih datoteka omeđena sadržaja, koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku (CD-ROM, DVD i

³³ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006, str. 515.

³⁴ Isto, str. 653.

³⁵ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 661.

³⁶ Wilson, Tom D. The e-book phenomenon: a disruptive technology // Libellarium, VI, 1-2 (2013): 3-12. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=176646 (2019-04-06), str 3.

sl.). Uz tekst može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune.³⁷

Elektroničke se knjige prvi put spominju 1971. godine pojavom Projekta Gutenberg. Pojavom interneta izdavači su započeli prodaju knjiga kroz elektroničke knjižare. Na internetu su postali dostupni i časopisi i novine, a neka izdanja postala su dostupna isključivo u elektroničkom obliku koji je postao povoljnija opcija. Autori su također počeli kreirati vlastite web stranice s ciljem samo-promocije i samostalne objave svojih djela time preskačući ranije spomenuti nakladnički proces.³⁸

Neki nakladnici počeli su koristiti internet za oglašavanje i marketing, a projekt Gutenberg, koji je do 1997. godine sadržavao tisuću naslova, smatra se začetnikom digitalnog nakladništva. Digitalizacija je uvelike ubrzala nakladnički proces te iz samog procesa izbacila neke od prethodno korištenih koraka, a veći broj sudionika na knjizi je mogao raditi istovremeno. Za određene publikacije, posebice referentnu literaturu, digitalne verzije bile su učinkovitije i jeftinije jer su omogućavale kontinuirano dodavanje informacija umjesto konstantnog ponovnog izdavanja publikacije u tiskanom obliku.³⁹

Elektroničke knjige danas, kao što je nekada bio slučaj s tiskanom i rukopisnom knjigom, oponašaju izgled tiskane knjige.⁴⁰ U početku, digitalne verzije knjiga morale su se čitati na računalu, sve do 1998. godine, kada je stvoren prvi oblik prijenosnog elektroničkog čitača. Tijekom desetljeća razvijene su brojne verzije čitača elektroničkih knjiga i elektroničkih knjižara sve do Amazonovog izbacivanja na tržište i danas jako dobro poznatog uređaja Kindle.⁴¹ Prednosti digitalnih knjiga su relativno očigledne, a neke od njih su pretraživost unutar teksta, mala količina mjesta koje zauzimaju – pa tako primjerice e-čitač služi kao neka vrsta virtualne knjižnice koja može sadržavati nekoliko tisuća naslova kojima možemo pristupiti u svakom trenutku. Digitalne knjige mogu se čitati u mraku ukoliko čitači imaju pozadinsko osvjetljenje ekrana. Jedna od rasprava o nadmoći elektroničke knjige je ta da su ekološki prihvatljivije jer osim što štede struju ujedno smanjuju količinu iskorištenog papira koji se dobiva od drveta. No važno je spomenuti i neke od nedostataka digitalnih knjiga, poput pražnjenja baterije na uređaju

³⁷ Nakladništvo. Hrvatska Enciklopedija. Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42840>. (2019-04-06).

³⁸ Lebert, Marie. A Short History of eBooks. NEF, University of Toronto, 2009, str. 3.

³⁹ Lebert, Marie. A Short History of eBooks. NEF, University of Toronto, 2009 str. 21.

⁴⁰ Selthofer, Josipa. Design of e-books: readers' expectations in a comparative perspective // Libellarium, VI, 1-2 (2013): 91-97. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=176737 (2019-04-06), str. 95.

⁴¹ Cummings, J. EBook Readers History and Beyond. // Research online: Academic journals & books at Questia Online Library. 2009. URL: <http://EzineArticles.com/2525643> (2014-12-19)

za čitanje, lako gubljenje podataka, kompatibilnost s drugim uređajima.⁴² Isto tako, važno je napomenuti da u jednom trenutku, svojim zastarijevanjem, uređaji koji se koriste za čitanje, postaju tehnološki otpad pa se tako dovodi u pitanje ranije spomenuta prednost kao ekološki isplativije varijante. Ključna razlika između tiskane i elektroničke knjige u kontekstu ovog rada je tradicionalna vrijednost. Naime, uvriježeno teoretsko mišljenje je da je prednost tiskane knjige nad elektroničkom ta što ona još uvijek ima tradicionalne i kulturne vrijednosti. S obzirom na to, bez obzira što može zauzimati više mjesta, što je robusna i ponekad skuplja, posjedovanje knjiga i dalje predstavlja u određenoj mjeri simbol intelektualne nadmoći.

Razlike i nemogućnost zamjene tiskane knjige elektroničkom možemo usporediti Gutenbergovim izumom. Jasno je da je ovaj izum uvelike u narednom periodu nakon otkrića više promicao, a ne ukidao ono što je trebao zamijeniti te smo na taj način pridavali veće značenje osobinama koje bismo inače zanemarili. Isto tako nova tehnologija ne pogađa proizvodnju knjiga u njihovom standardnom tiskanom obliku.⁴³

3. PERCEPCIJA KNJIGE I ČITATELJSKA KULTURA

⁴² Grbac, Nenad. Prednosti i mane digitalnih i tiskanih knjiga, 2012. URL: <http://digitalneknjige.com/oxwall/blogs/post/829> (2015-03-02)

⁴³ Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 147.

Unatoč velikom broju knjiga o psihologiji čitanja, fenomenu čitanja i sociologiji, čitanje je i dalje teško opisati i razumjeti. Kako čitatelji stvaraju smisao iz percipiranih znakova? Što ta percepcija znači za društveni razvoj i kulturu? Čitanje se, kao i sami izgled knjige, kroz vrijeme također mijenjalo. U prošlosti uglavnom se čitalo naglas jer su ljudi živjeli u uvjerenju da nije moguće čitati na bilo koji drugi način.⁴⁴ Međutim, ono što je zajedničko čitateljima u prošlosti i danas je to da je čitanje odavno strast, a ne samo prazna aktivnost tumačenja mrtvog slova na papiru.⁴⁵

Kroz pregled razvoja čitateljske kulture od samih stvaranja modernih civilizacija pokušat ćemo odgovoriti na pitanje kako se u teoriji razvijala čitateljska kultura te što je knjiga generalno predstavljala u očima čovječanstva. Da bi knjiga bila proizvod mora, prema Escarpitu zadovoljiti tri uporabne kategorije koje se istodobno isprepleću i kombiniraju. To su ulaganje novca, dekorativnost i uloga statusnog simbola, odnosno korištenje knjige kao dokaz da vlasnik pripada određenom društvenom sloju.⁴⁶ Prije definiranja statusa knjige potrebno je definirati odnos knjige i čitatelja, odnosno važnosti knjige u životu čitatelja, poput načina proizvodnje i kupovine knjige, tko ih je proizvodio i za koga, koje su ideologije utjecale na izdavaštvo?⁴⁷ Povezivanje knjiga s njihovim čitateljima razlikuje se od bilo koje druge veze između predmeta i njegova korisnika. Svaki predmet ima neku svoju simboličku funkciju, ali knjiga pretpostavlja posebnu vrstu simbolike jer već posjedovanje knjige samo po sebi podrazumijeva određeni društveni status i intelektualno bogatstvo. Simbol knjige je tako važan da njegova prisutnost ili odsutnost može, u očima promatrača, dati nekoj osobi intelektualnu moć ili je lišiti te moći.⁴⁸

3.1. Percepcija knjige do izuma tiska

⁴⁴ Darnton, Robert. What Is the History of Books? // *Daedalus* 111, 3 (1982), str 65-83. <http://www.jstor.org/stable/20024803> (2019-02-03). Str. 78.

⁴⁵ Isto, str. 79.

⁴⁶ Escarpit, Robert. *The Book Revolution*. London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1966. Str. 34.

⁴⁷ Davidson, Cathy N. Towards a History of Books and Readers. // *American Quarterly* 40, 1 (1988), str 7-17. URL: <http://www.jstor.org/stable/2713139> (2019-02-03). Str. 8.

⁴⁸ Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 226.

Prije izuma tiska nije postojao velik broj primjeraka knjige pošto se ona morala rukom prepisivati, a rukopisne knjige čitale su se u grupama jer veći broj ljudi nije znao čitati.⁴⁹ U Indiji su ljudi primjerice preferirali usmenu predaju zbog same struktura indijskog društva. Brahmanska je kasta smatrala da samo oni imaju pravo na pismenost radi tumačenja svetih spisa te pravo na postignuća u području znanosti i umjetnosti. Upravo zato su izbjegavali svoje znanje prenositi na papir, ali i omogućiti nižim slojevima društva da čitaju, kako ono ne bi doseglo nedostojne slojeve društva.⁵⁰ Iako je u Indiji u širem smislu pisana riječ bila slabo cijenjena, zapravo je razlog tomu bila sama moć te pisane riječi. U grčkoj pisana riječ već u 5. i 6. stoljeću ima posebnu vrijednost. Atena u ovo vrijeme postaje središte kulture, a knjižnice postaju kulturna središta oko kojih se okuplja stanovništvo.⁵¹ Slična situacija odvija se u Rimu u koji se vojskovođe vraćaju iz ratnih pohoda s knjižnicama koje donose iz osvojenih grčkih gradova, što pokazuje da je knjiga u Rimu uživala gotovo jednako poštovanje kao i materijalno bogatstvo.⁵² Kao što je Atena bila kulturno središte, tako je i Aleksandrija, s najvećom Helenističkom knjižnicom tog doba, postala kulturno središte.⁵³ Aleksandrijska je knjižnica sadržavala oko pola milijuna svitaka. Neki znanstvenici smatraju da je sadržavala između 30% i 70% svih knjiga koje su tada postojale.⁵⁴

Osim javnih knjižnica koje su predstavljale kulturna središta, mnogi stvaraju svoje privatne knjižnice. Knjige se skupljaju uglavnom s ciljem intelektualnog razvoja, ali neki razvijaju velike privatne knjižnice kako bi uspostavili nadmoć te bili dio prestižnog društvenog sloja budući da je knjiga u rimskom društvu uživala visoki ugled.⁵⁵ Dok je u antičko doba knjiga služila kao sredstvo za prijenos informacija, u ranom srednjem vijeku knjige se vežu za crkvu te se koristi u liturgijske svrhe.⁵⁶ No općenito, tijekom srednjeg vijeka narod uvelike postaje nepismen, isključen iz procesa obrazovanja, pa im knjiga ne predstavlja visokovrijedan predmet koji služi za dobivanje informacija, ali se poštuje kao kulturni i magijski predmet. Predmet koji može izliječiti bolesti, omogućiti ženama plodnost. U prvom redu, strahopoštovanje je među

⁴⁹ Dewar, James A. The Information Age and the Printing Press: Looking Backwards to See Ahead. URL: <https://www.rand.org/pubs/papers/P8014/index2.html> (2019-05-01)

⁵⁰ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 63.

⁵¹ Isto, str. 72.

⁵² Isto, str. 80.

⁵³ Isto, str. 119.

⁵⁴ History of Books | Understanding Media and Culture: An Introduction to Mass Communication. URL: <https://open.lib.umn.edu/mediaandculture/chapter/3-2-history-of-books/> (2019-05-01).

⁵⁵ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 146.

⁵⁶ Isto, str. 166.

narodom izazivala Biblija, sakralni objekt koji se prikazuje i pojavljuje u svim područjima života.⁵⁷

Za vrijeme karolinške renesanse, počinje se širiti pismenost, pa knjiga ponovno dobiva ugled koji je uživala prije srednjeg vijeka. Mnogi knjigu smatraju kulturnim dobrom te se ona uvelike koristi za intelektualni i osobni razvoj, pa se tako koristi u svim aspektima obrazovanja i samog školstva. U Europi se za vrijeme Humanizma i Renesanse javlja nova vrsta kulture čitanja koja odiše prestižem.⁵⁸

3.2. *Percepcija knjige nakon izuma tiska*

Kao što je već opisano u prvom dijelu, nakon izuma prvih oblika tiskane knjige, ljudi prije svega više cijene ukrašene, bogato uvezane rukopise nego skromne tiskane knjige. Privatne se knjižnice i dalje baziraju na skupljanju što većeg broja raskošnih rukopisa.⁵⁹ Tiskana knjiga nije odmah uspijevala rukopisnu knjigu izbaciti iz uporabe unatoč svojoj povoljnijoj cijeni i masovnoj proizvodnji. Rukopisna je knjiga i dalje uživala status cijenjenog intelektualnog predmeta. No tiskana je knjiga u svakom pogledu ipak izazvala revoluciju u percepciji knjige i kulturi čitanja. Zbog količine proizvedenih knjiga, ona doseže puno šire razmjere te sve krajeve Europe i postaje dostupna svim pismenim osobama i onima koji žele stvoriti svoju privatnu knjižnicu kao što su to radili imućni ljudi u Antici i Srednjem vijeku.⁶⁰

Izumom tiskarskog stroja proizvodnja knjige toliko je olakšana da knjiga postaje temeljni oblik širenja svih vrsta informacija.⁶¹ Knjiga koja je dosad bila samo predmet koji je pokazivao intelektualnu nadmoć, zbog svoje raširenosti i dostupnosti postaje i uporabni predmet. Pojavljuju se dobro opremljene i uređene knjižnice koje tvore osnovu za razvoj modernog društva.⁶² Industrijskom revolucijom pojavljuju se novi oblici tiskarstva te time i nove vrste književnosti. U revolucionarnom vremenu 19. stoljeća knjiga je postala najvažniji simbol kulturnog uzdizanja.⁶³

⁵⁷ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 166.

⁵⁸ Isto, str. 322.

⁵⁹ Isto, str. 324.

⁶⁰ Isto, str. 383.

⁶¹ Isto, str. 419.

⁶² Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 534.

⁶³ Escarpit, Robert. The Book Revolution. London: George G. Harrap & Co. Lrd, 1966. Str. 20.

Javlja se literatura koja je namijenjena običnom puku, a ne samo intelektualcima iz višeg sloja društva. Neki smatraju da većina takvih knjige nema značajnu kulturološku vrijednost, ali su pomogle razvoju kulture čitanja jer su slojevi društva koji nisu bili obrazovani također počeli čitati knjige.⁶⁴ Ova vrsta literature s vremenom se proširila na sve slojeve društva koji su ovakve tekstove konzumirali u slobodno vrijeme kao lagano štivo koje će se unatoč svom statusu trivijalne literature čitati sve više s ciljem jeftinog načina ispunjavanja slobodnog vremena.⁶⁵

3.3. Percepcija knjige u okviru elektroničkog nakladništva

Početak dvadesetog stoljeća započeo je razvoj masovnih medija koji su omogućili još opsežniju komunikaciju i širenje vijesti, a masovni mediji otežali su kulturu čitanja jer su bili dostupniji, jeftiniji te se prijenos informacija odvijao brže i lakše što je stavilo pritisak na samu knjigu.⁶⁶ Kako bismo shvatili percepciju knjige u moderno doba, moramo ju promatrati kroz kontekst društvenih uvjeta i razvoja. Knjiga kao takva, nikad se ne prestaje mijenjati pod utjecajem društvenih promjena.⁶⁷

Elektroničke knjige danas, kao što je nekada bio slučaj s tiskanom i rukopisnom knjigom, oponašaju izgled tiskane knjige.⁶⁸ Kao što je tisak unio nemir u nakladništvo i kulturu čitanja u svoje vrijeme, jednake promjene izaziva pojava elektroničke knjige. Razina promjena koje su se javile tada su bile jednako drastične kao promjene uzrokovane današnjim elektroničkim medijima.⁶⁹ Percepcija i prihvaćenost elektroničke knjige može se također objasniti u okvirima disonance koja se javlja uslijed unaprijed naučenih normi. Ukoliko je pretpostavka da je proces čitanja u stvari čitanje tiskanih knjiga koje se čitaju redovito, ta navika stvorila je određenu percepciju čitanja, odnosno osjećaj koji ono izaziva, ovisno o taktilnim podražajima kao što je držanje knjige, listanje stranica i slično. Ovo je pretpostavka nastala na prethodnim iskustvima. Stoga ukoliko osoba pokuša čitati knjigu na elektroničkom čitaču, takozvano haptičko ili

⁶⁴ Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006. Str. 589.

⁶⁵ Isto, str. 592.

⁶⁶ Escarpit, Robert. *The Book Revolution*. London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1966. Str. 25-26.

⁶⁷ Isto, str. 31-32.

⁶⁸ Selthofer, Josipa. *Design of e-books: readers' expectations in a comparative perspective* // *Libellarium*, VI, 1-2 (2013): 91-97. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=176737 (2019-04-06). str. 95.

⁶⁹ Müller, Jan-Dirk. *The Body of the Book*. // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 144.

osjetilno iskustvo može doći u opreku sa pretpostavljenim očekivanjem osjećaja koje izaziva čitanje knjiga.⁷⁰

Neki vjeruju da će internet i e-knjige stati na kraj tradicionalnoj knjizi kao mediju za prijenos informacija, mediju koji je prisutan još od nastanka pisma prije pet tisuća godina i koji je preživio mikrofilm, televiziju, izum računala i internet. Ne postoji sumnja da će nestati pisana riječ, ali tekst napisan tintom na papiru u obliku kodeksa ili ono što se danas podrazumijeva kad kažemo 'knjiga' prepustit će prednost elektroničkim oblicima teksta.

3.4. *Kultura čitanja i status knjige*

Čitanje je pojam koji se koristi za opisivanje procesa stvaranja smisla i značenja iz simboličnih tekstualnih isječaka.⁷¹ Čitanje proširuje ljudsku oralnu interakciju. Kao što je jezik kognitivna funkcija koja proširuje ljudske intelektualne kapacitete, čitanje ima istu ulogu kao razgovor s drugim ljudima – dobivanje informacija i sudjelovanje u kulturnom svijetu.⁷² Čitanje kao proces obuhvaća minimalno dvije faze – uočavanje riječi te shvaćanje riječi prema prethodno naučenoj simbolici. Dakle naša percepcija riječi stvara se ovisno o nekom ranije naučenom sustavu prepoznavanja simbola.⁷³ U središtu procesa čitanja je odnos između čitatelja i strukture knjige. Dakle, čitanje je društvena interakcija drugačija od bilo koje druge interakcije jer je knjiga izložena u svom originalnom obliku te se ni na koji način ne može prilagoditi čitatelju.⁷⁴

Knjiga postoji istovremeno kao stvar u fizičkom svijetu, kao znakovni sustav, kao krajnji proizvod umjetničkog rada i kao početak interkulturalne i intrakulturalne komunikacije.⁷⁵ Kako bismo shvatili položaj knjige ključno je definirati tko je znao čitati, a tko nije te odgovoriti na pitanje tko je čitao određenu vrstu knjiga. Ovo pitanje uklapa se također u pitanje tko je čitao, od onih koji su znali čitati, a time i u pitanje tko si je mogao priuštiti pristup knjigama, u kojem

⁷⁰ Gerlach, Jin. Buxmann, Peter. Investigating The Acceptance Of Electronic Books – The Impact Of Haptic Dissonance On Innovation Adoption // Association for Information Systems AIS Electronic Library (AISeL) (2011). URL: <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1140&context=ecis2011>

⁷¹ Johnson, Genevieve Marie. The Invention of Reading and the Evolution of Text. //Journal of Literacy and Technology 16,1 (2015), 107-128. http://www.literacyandtechnology.org/uploads/1/3/6/8/136889/jlt_v16_1_johnson.pdf (2019-03-16). Str. 109.

⁷² Isto, str. 113.

⁷³ Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001.Str. 48.

⁷⁴ Iser, Wolfgang. Interaction Between Text and Reader // The Book History Reader / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 291-296. Str. 292.

⁷⁵ Davidson, Cathy N. Towards a History of Books and Readers. // American Quarterly 40, 1 (1988), str 7-17. URL: <http://www.jstor.org/stable/2713139> (2019-02-03). Str. 7.

obliku i koliko je pristup knjigama bio važan u životu tih ljudi.⁷⁶ Nekad se uglavnom čitalo naglas te nije postojala svijest niti sposobnost nijemog čitanja kakvo je danas uobičajeno.⁷⁷

Postoji razlika između intenzivnog i ekstenzivnog čitanja. U prošlosti su ljudi čitali intenzivnije nego danas. Zbog oskudne ponude knjiga, čitale su se jedne te iste knjige kroz cijeli život a te knjige su se uklapale u najintimnije i najvažnije aspekte ljudskog života. S druge strane u današnjem modernom društvu ljudi čitaju ekstenzivno, brzo, konzumirajući velik broj različitih knjiga te stavljajući sve manji značaj na knjige koje čitaju.⁷⁸ U revolucionarnom vremenu 19. stoljeća knjiga je postala najvažniji simbol statusa, obrazovanosti i intelektualne moći. Tadašnje je shvaćanje bilo da se put ka slobodi nalazi u kulturnom uzdizanju.⁷⁹

Početak dvadesetog stoljeća započeo je razvoj masovnih medija koji su omogućili još opsežniju komunikaciju i širenje vijesti.⁸⁰ Masovni mediji otežali su kulturu čitanja jer su bili dostupniji i jeftiniji, a prijenos informacija odvijao se brže i lakše što je stavilo pritisak na samu knjigu.⁸¹ Čitateljska revolucija u potpunosti priznaje nepobitne utjecaje koje je tehnološki razvoj imao na promjenu percepcije pisane riječi kod čitatelja, ali nedovoljno se bavi pitanjem koliko čitateljima znači taj olakšani pristup informacijama.⁸²

Prema Escarpitu, knjiga mora zadovoljiti tri uporabne kategorije koje se istodobno isprepleću i kombiniraju. To su ulaganje novca, dekorativnost i uloga statusnog simbola. Prve dvije funkcije danas su manje značajne jer knjige postaju sve jeftinije, a kolekcionari se uglavnom bave skupljanjem starih knjiga.⁸³ U nekim zemljama knjiga još uvijek ima ulogu statusnog simbola jer su njihove populacije tek u skorije vrijeme postale pismene ili njihova društvena struktura i dalje sadrži stereotipizirane skupine koje ne čitaju.⁸⁴

Osim raširene profinjene literature, za razvoj kulture čitanja također je važno spomenuti takozvanu subliteraturu ili marginaliziranu literaturu. Ovo je literatura koja nije određena samo svojom temom ili estetikom nego i društvenim faktorima. Vrijednost knjige svakako se može procijeniti s obzirom na publiku kojoj je u svojoj biti i namijenjena. Međutim, ova vrsta literature

⁷⁶ Isto, str. 11.

⁷⁷ Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 53.

⁷⁸ Davidson, Cathy N. Towards a History of Books and Readers. // American Quarterly 40, 1 (1988), str 7-17. URL: <http://www.jstor.org/stable/2713139> (2019-02-03). Str. 12.

⁷⁹ Escarpit, Robert. The Book Revolution. London: George G. Harrap & Co. Lrd, 1966. str. 24.

⁸⁰ Isto, str. 25.

⁸¹ Isto, str. 26.

⁸² Davidson, Cathy N. Towards a History of Books and Readers. // American Quarterly 40, 1 (1988), str 7-17. URL: <http://www.jstor.org/stable/2713139> (2019-02-03). Str. 13.

⁸³ Escarpit, Robert. The Book Revolution. London: George G. Harrap & Co. Lrd, 1966. str. 34.

⁸⁴ Isto, str. 35.

u zadnje se vrijeme sve više širi na čitatelje koji nisu bili inicijalna ciljana publika, a to se događa uslijed povećanja naklada.⁸⁵ Sve do ove pojave, sublitteratura bila je namijenjena anonimnim masama. Nekada, čitanje je ženama bilo zabranjeno zbog očuvanja ženske nevinosti. Ali osim zabrane čitanja raznih tekstova s ciljem očuvanja nevinosti, smatralo se da će čitanje knjiga negativno utjecati na ženu u smislu preispitivanja svoje vjere, boga ili religije.⁸⁶ Milenijska generacija čita više nego bilo koja generacija prije nje, s obzirom na činjenicu da su im knjige dostupnije gdje god se nalazili. A osim toga, preferiraju tiskanu nad elektroničkom knjigom te najčešće čitaju iz potrebe, ali jednako uživaju u čitanju radi zadovoljstva.⁸⁷ Ako se neka vrsta knjiga ili žanr izdvoji i posebno namijeni nekoj konkretnoj ciljanoj skupini čitatelja, stvara se zatvoreni književni prostor i odabrani se čitatelji potiču da istražuju taj prostor. Istovremeno, ova pojava taj prostor drugima ograničava i stvara rizik da će određeni čitatelji pristupanjem tom prostoru i čitanjem takve književnosti biti obilježeni na određeni način ovisno o odabranoj skupini.⁸⁸ No treba biti oprezan pri opisivanju određene vrste literature ili skupine čitatelja. Nije uvijek slučaj da takozvana vulgarna ili jednostavna literatura odražava stvarne interese nižih slojeva društva.⁸⁹

U svakom pismenom društvu učenje vještine čitanja smatra se nekom vrstom inicijacije i prelaska iz stanja ovisnosti i slabe komunikacije u stanje samostalnosti u dobivanju obavijesti. U kršćanskom društvu kasnoga srednjeg vijeka i rane renesanse, učiti čitati i pisati izvan crkve bila je gotovo isključivo povlastica plemstva i višeg sloja građanstva.⁹⁰ Međutim bilo bi pogrešno pretpostaviti da je čitanje bilo predodređeno isključivo za plemstvo. Nije posve isključeno da je prva čitateljska publika bila srednjeg sloja.⁹¹ Osim toga bitno je napomenuti da postoji razlika između pismenosti i kulture čitanja ili same navike čitanja uopće. Naime, puno je veći broj pismenih ljudi od broja ljudi koji su postali članovi čitateljske publike.⁹² U Europi 17. i 18. stoljeća pretpostavljalo se da knjige treba čitati u kući ili u privatnim i javnim knjižnicama.

⁸⁵ Isto, str. 46.

⁸⁶ Flint, Kate. *Reading Practices*. // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 316-323. Str. 321.

⁸⁷ Howe, Neil. *Millennials: A Generation Of Page-Turners*, 2017. <https://www.forbes.com/sites/neilhowe/2017/01/16/millennials-a-generation-of-page-turners/#163301a31978> (2019-03-16).

⁸⁸ Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 240.

⁸⁹ Eisenstein, Elisabeth. *Defining the Initial Shift: Some Features of Print Culture* // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 151-173. Str. 160.

⁹⁰ Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 83.

⁹¹ Eisenstein, Elisabeth. *Defining the Initial Shift: Some Features of Print Culture* // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 151-173. Str. 160.

⁹² Isto, str. 161.

Međutim, danas se proizvode knjige koje treba čitati na otvorenom ili primjerice knjige posebno namijenjene za putovanja.⁹³

S vremenom se smanjuje vrijeme provedeno s knjigom u tradicionalnom smislu, ali vrijeme provedeno čitajući drastično se povećava upravo zbog pojave novih medija, web-a, blogova, e-mailova, SMS poruka, instant poruka i slično.⁹⁴ Danas možemo reći da postoji treća generacija u povijesti čitanja. Ona generacija koja će promijeniti gledište na intelektualnu nadmoć čitanja određene vrste knjiga. Pojavom nove generacije čitatelja kreira se nova masovna publika koja stvara novu sliku popularnog unutar kulture čitanja.⁹⁵ Popularna kultura u tom smislu može prestati postojati zbog slabe definiranosti, a visoka umjetnost više nije cijenjena samo od strane elitnog društvenog sloja.⁹⁶

⁹³ Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001. Str. 153.

⁹⁴ Logan, Robert K. What is Information? - Propagating Organization in the Biosphere, the Symbolosphere, the Technosphere and the Econosphere. URL: <https://www.physics.utoronto.ca/people/homepages/logan/> (2019-05-01)

⁹⁵ Rose, Jonathan. Rereading the English Common Reader: A Preface to a History of Audiences. // The Book History Reader / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 324-337. Str. 324.

⁹⁶ Isto, str. 329.

4. PROBLEM ISTRAŽIVANJA I OSNOVNI POJMOVI

Iako je uloga knjige u kulturnom životu društvene zajednice fenomen koji mnogi istražuju i propituju, činjenica je da literatura ne odgovara u dovoljnoj mjeri na pitanje koju ulogu knjiga ima u životu studenata. Upravo zato se ovim istraživanjem ispituje korelacija studentskog života i sve što on podrazumijeva te statusa koji knjiga za njih predstavlja, čitaju li i što čitaju, postoji li veza između društvenog statusa i načitanosti osobe kroz kategorije knjige koje je definirao Robert Escarpit.

Ovim istraživanjem željeli smo dobiti empirijske pokazatelje položaja knjige u životu mladih, konkretno studenata, odnosno identificirati aspekte stavova studenata prema knjizi, njezinom položaju u društvu, njezinoj uporabi i utjecaju.

Polazište istraživanja postavljeno je u teorijskom dijelu. Naime, u teorijskom dijelu jasno je vidljivo kako je čitanje oduvijek izuzetno bitan proces te je knjiga oduvijek vrlo moćno oružje i pokazatelj društvenog sloja. Međutim isto tako je u teorijskom dijelu iskazano kako je položaj i utjecaj knjige kroz povijest varirao u odnosu i s obzirom na druge oblike zabave, razine pismenosti društva i raširenosti kulture čitanja.

U skladu s postavljenim problemom odredili smo cilj istraživanja. Prije svega zanimalo nas je postoje li razlike unutar studentske populacije generacije Z u smislu odnosa prema knjizi s obzirom na njihove socio-demografske karakteristike kao što su spol, dob, područje i razina obrazovanja, obrazovanje roditelja i područje u kojem žive kao i čitateljske navike i slobodno vrijeme.

Generaciju Z kategorizirali smo kao grupu studenata na sveučilištima područja Republike Hrvatske u dobi od 18 do 26 godina života, odnosno mladi rođeni između 1993. i 2001. godine. Takva definicija generacije Z služi isključivo za potrebe ovog istraživanja. Generacijom Z općenito smatra se generacija rođena od sredine devedesetih do ranih 2000. godina, odnosno generacija koja je rođena u doba visoko razvijene tehnologije te je uz nju odrasla.

Simbolizam knjige definirali smo kroz tri kategorije knjige prema Escarpitu pa se tako postavljaju pitanja u sklopu knjige kao simbola, izgleda knjige i vrijednosti knjige. Prema Escarpitu: „Knjiga kao predmet može imati tri uporabe, koje su usko vezane jedna uz drugu.

Ulaganje, dekorativni simbol ili statusni simbol – znak da vlasnik knjige pripada određenoj društvenoj kategoriji.“⁹⁷

Dimenzije knjige stoga je vrlo teško istražiti, ali ta istraživanja daju nam jasniju sliku o budućnosti industrije nakladništva. Jer iako je filmska industrija glamuroznija, periodička izdanja su unosnija, novine i časopisi su utjecajni, a industrija zabave na televiziji je moćno oružje. No puna moć knjige nalazi se u činjenici da knjiga ima visoko cijenjeni status u zapadnim kulturama.⁹⁸ Knjiga je oduvijek bila značajni simbol razvijene civilizacije.⁹⁹

U svakom trenutku postoji mogućnost da ovakav način viđenja knjige kao simbola luksuza, kulture, pripadnosti višem sloju razvijenog društva nestane u potpunosti – stoga je važno kontinuirano postavljati pitanja na ovu temu.

U istraživanju su traženi odgovori na pitanja kojima bismo dobili jasniju sliku u kojoj mjeri se knjiga percipira kao kulturni ili neki drugi simbol kroz:

- utvrđivanje podatka o učlanjenosti sudionika u gradskoj i/ili sveučilišnoj knjižnici,
- dobivanjem informacija o intenzitetu načinu kupovanja knjiga i spremnosti na izdvajanje veće količine novca za kvalitetnu zbirku knjiga te stav o određenom načinu prodaje knjiga
- posjedovanju knjiga u svom domu i procjeni drugih ljudi na temelju knjiga koje posjeduju
- ispitivanjem navika čitanja knjiga izvan obavezne literature za studij i drugih načina korištenja slobodnog vremena
- utvrđivanjem percepcije knjige kao kulturnog predmeta te njezinog sentimentalnog značenja te kategorizacije knjige od strane generacije Z
- prikupljanje informacija o važnosti knjižnica.

⁹⁷ Robert Escarpit (1966), *The Book Revolution*. London: Unesco.

⁹⁸ Miha Kovač (2008), *Never mind the web, here comes the book*. Oxford: Chandos Publishing

⁹⁹ Adriaan van der Weel (2011), *Changing our textual minds. Towards a digital order of knowledge*. Manchester: Manchester University Press.

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

5.1. Uzorak

Istraživanje je provedeno među mladima na području Republike Hrvatske, na uzorku od 281 ispitanika, koji su rođeni u periodu od 1993. godine do 2001. godine i koji su trenutno upisani na jedno od Hrvatskih sveučilišta, od kojih je 228 ženskih ispitanika te 53 muških ispitanika.

Uzorak je stratificiran prema upisanom preddiplomskom ili diplomskom studiju. Od ukupnog broja ispitanika, 82,3% sudionika upisano je na preddiplomski studij, dok je 17,1% sudionika upisano na diplomski studij.

Uzorak je sastavljen većinskim dijelom od studenata društvenog i humanističkog smjera obrazovanja te je podijeljen prema mjestu stanovanja na gradsko, prigradsko i seosko područje s obzirom na pretpostavku da područje odrastanja može direktno ili indirektno utjecati na različite dispozicije u razvijanju navika pa tako ujedno i percepcije čitanja i knjige.

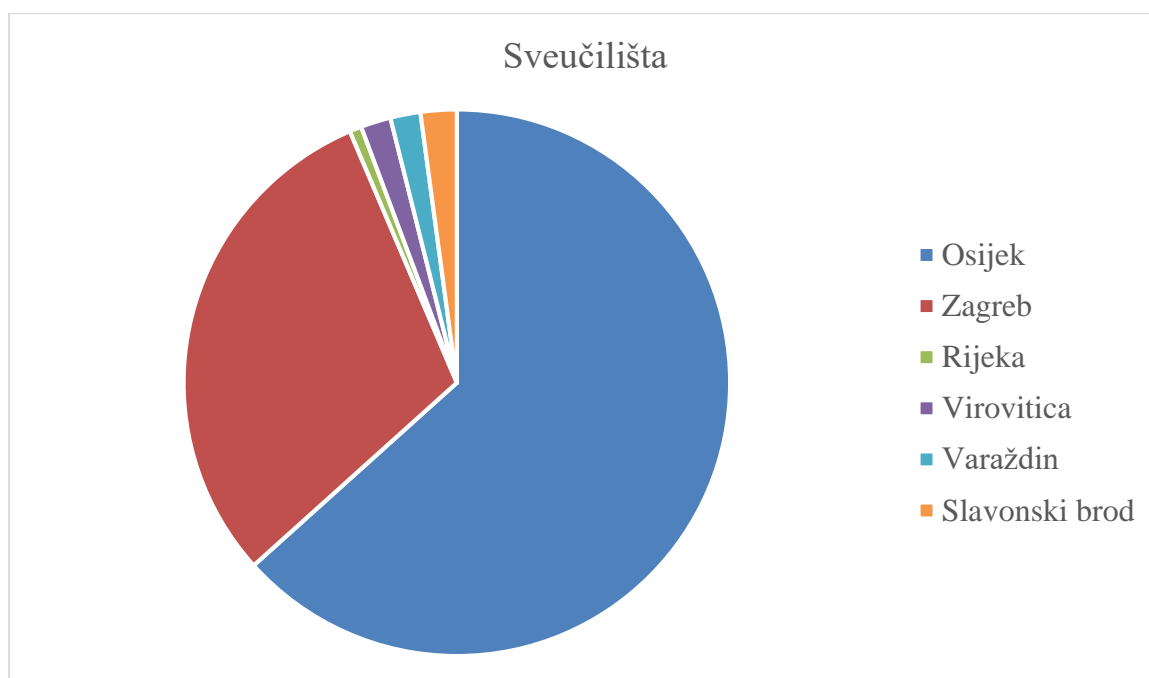
Uzorak nije u potpunosti reprezentativan, jer njime nije obuhvaćena cjelokupna studentska populacija, i to iz praktičnih razloga u postupku provođenja anketiranja.

5.2. Instrumentarij i obrada podataka

U istraživanju smo koristili metodu anketiranja, a zatim komparativnu analizu podataka dobivenih u pojedinim kategorijama.

Standardizirani upitnik sadrži 33 pitanja zatvorenog i otvorenog tipa. Pitanjima su obuhvaćene sociodemografske karakteristike ispitanika, uspjeh na fakultetu, sadržaji korištenja slobodnog vremena i čitateljske navike, utjecaj simbolike knjige, izgleda knjige i vrijednosti knjige na percepciju knjige.

Anketiranje je bilo anonimno, a provedeno je među studentima na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Sveučilištu u Zagrebu, Veleučilištu u Slavonskom brodu, Sveučilištu Sjever u Varaždinu, Sveučilištu u Rijeci i Visokoj školi za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici.

Slika 4 – Sveučilišta i veleučilišta koja pohađaju sudionici

Podaci su obrađeni kroz online alat Google obrasci te dodatno uz pomoć alata SPSS-a.

6. REZULTATI ANALIZE I INTERPRETACIJA DOBIVENIH PODATAKA

6.1. Sociodemografske karakteristike ispitanika

Tablica 1 – broj sudionika s obzirom na spol

Spol	Učestalost	Postotak
Žene	228	80,9
Muškarci	54	19,1
Ukupno	282	100,0

Od 282 anketiranih studenata, njih 228 su ženskog spola (80,9%), a 54 ih je muškog spola (19,1). Prema tome, anketi su većim dijelom pristupile studentice ženskog spola, čime će rezultati ankete u većoj mjeri i točnije prikazivati odnos prema knjizi od strane ženskog dijela studentske generacije koja pripada generaciji Z.

Tablica 2 – Broj sudionika s obzirom na razinu obrazovanja

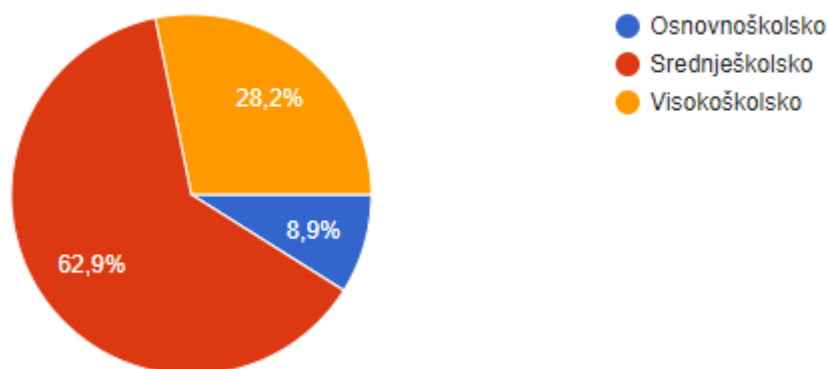
Razina obrazovanja	Učestalost	Postotak
Diplomski studij	49	17,4
Preddiplomski studij	233	82,6
Ukupno	282	100,0

Od 282 ispitanika, 49 sudionika trenutno je na diplomskom studiju (17,4%), dok je čak 233 sudionika na preddiplomskom studiju (82,6%). Prema ovim rezultatima, treba uzeti u obzir da su sudionici većim dijelom pripadnici ženskog spola te mlađeg dijela generacije Z. Nije moguće utvrditi znači li to u ovom slučaju da među studentskom populacijom uglavnom prevladavaju ove starosne skupine i spola ili je ova kategorija studenata voljna pristupiti anketi.

Tablica 3 – područje iz kojeg dolaze ispitanici

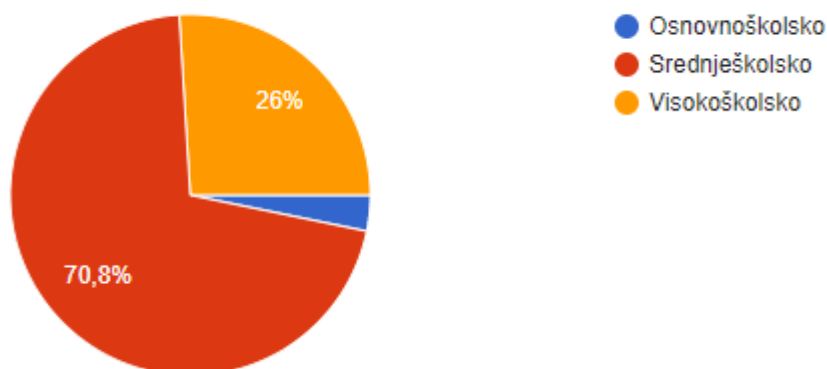
Područje iz kojeg dolazi	Učestalost	Postotak
Gradsko područje	165	58,5
Prigradsko područje	43	15,2
Seosko područje	74	26,2
Ukupno	282	100,0

Od 282 ispitanika, njih 165 dolazi iz gradskog područja (58,5%), 43 dolazi iz prigradskog područja (15,2%), a 74 ispitanika dolazi iz seoskog područja (26,2%).

Slika 5 – obrazovanje majke

Od ukupnog broja sudionika, 62,9% obrazovanje majke je srednjoškolsko, 28,2% visokoškolsko te 8,9% osnovnoškolsko.

Slika 6 – obrazovanje oca

Od ukupnog broja ispitanika, 70,8% očeva ima srednjoškolsko obrazovanje, 26% ima visokoškolsko obrazovanje, a 3,2% ima osnovnoškolsko obrazovanje.

Kod oba roditelja (skrbnika) prevladava srednjoškolsko obrazovanje dok je broj roditelja s osnovnoškolskom razinom obrazovanja vrlo nizak te nešto veći kod majki nego kod očeva. Kasnijom analizom utvrdit ćemo utječe li obrazovanje majke i oca na percepciju knjige kod studenata generacije Z.

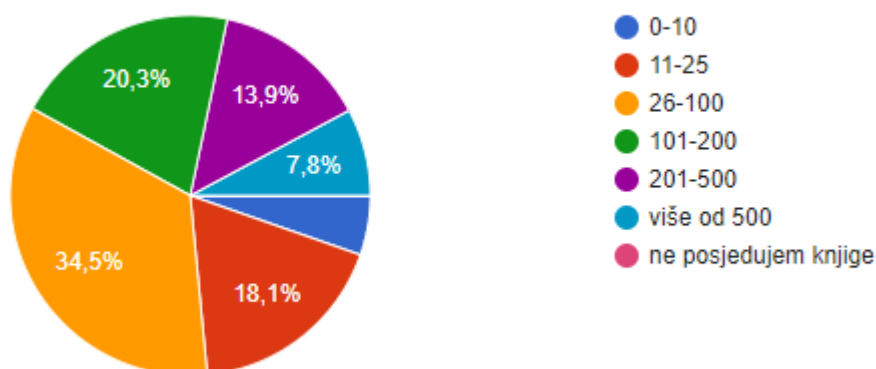
6.2. Čitateljske navike

Pod čitateljske navike sudionika svrstali smo učlanjenost sudionika u knjižnice (gradske i sveučilišne), posjedovanje knjiga i spremnost na čitanje knjiga koje nisu literatura za studij. Ova kategorija pitanja pokazatelj je koliko su razvijene navike sudionika s obzirom na odnos prema knjizi.

Tablica 4 – učlanjenost sudionika u gradsku i sveučilišnu knjižnicu

Učlanjenost u gradsku knjižnicu	Učestalost	Postotak
Da	183	64,9
Ne	99	35,1
Ukupno	282	100,0
Učlanjenost u sveučilišnu knjižnicu	Učestalost	Postotak
Da	178	63,1
Ne	103	36,5
Nije odgovoreno	1	0,4
Ukupno	282	100

Od ukupnog broja sudionika, 183 učlanjeno je u gradsku knjižnicu (64,9%) te je 178 sudionika učlanjeno i u sveučilišnu knjižnicu (63,1%). Prema tome, veći broj sudionika učlanjen je u neku ili čak obje vrste knjižnica, dok ostatak nije učlanjen ni u kakvu knjižnicu te jedna osoba nije odgovorila na pitanje vezano uz učlanjenost u sveučilišnu knjižnicu.

Slika 7 – broj knjiga koje posjedujem

Najveći broj ispitanika posjeduje između 26 i 100 knjiga te čak 7,8% ispitanika posjeduje i više od 500 knjiga. Ono što je također važno primijetiti, da niti jedan ispitanik nije odgovorio da ne posjeduje knjige. Daljnjom analizom nastojat ćemo utvrditi što utječe na količinu knjiga koje ispitanici posjeduju. Iz tog razloga kroz SPSS izveli smo pearsonov test korelacije.

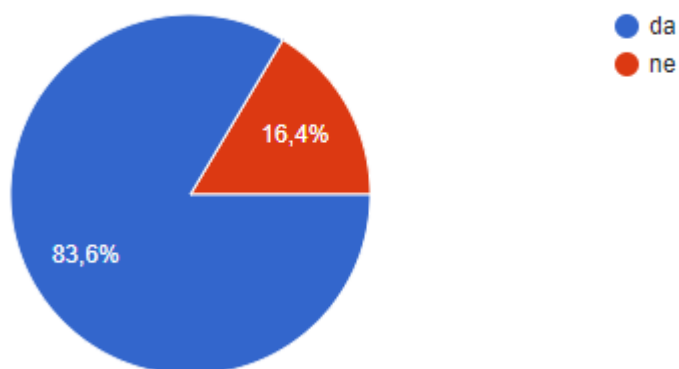
Tablica 5 – povezanost stupnja vlastitog obrazovanja te obrazovanja oca i majke s količinom knjiga koje posjeduju

Povezanost stupnja vlastitog obrazovanja, obrazovanja majke i obrazovanja oca s posjedovanjem knjiga		Razina obrazovanja	Obrazovanje majke (ili skrbnika)	Obrazovanje oca (ili skrbnika)	Koliko knjiga imate kod kuće?
Razina obrazovanja	Pearson Correlation	1	,026	-,033	-,066
	Sig. (2-tailed)		,667	,587	,267
	N	282	281	282	282
Obrazovanje majke (ili skrbnika)	Pearson Correlation	,026	1	,357**	,201**
	Sig. (2-tailed)	,667		,000	,001
	N	281	281	281	281
Obrazovanje oca (ili skrbnika)	Pearson Correlation	-,033	,357**	1	,197**
	Sig. (2-tailed)	,587	,000		,001
	N	282	281	282	282
Koliko knjiga imate kod kuće?	Pearson Correlation	-,066	,201**	,197**	1
	Sig. (2-tailed)	,267	,001	,001	
	N	282	281	282	282

**, Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Iz tablice je vidljivo kako broj knjiga koji sudionici posjeduju nije značajno povezan s razinom vlastitog obrazovanja, ali je statistički značajno povezana s razinom obrazovanja i

majke i oca. Odnosno, što je veći stupanj obrazovanja roditelja, veća je količina knjiga koje ispitanici posjeduju. Međutim, razlog tome ne mora biti nužno da su ispitanici skloniji posjedovati knjige zbog samog stupnja obrazovanja. Moguće je da su knjige akumulirane za vrijeme školovanja roditelja ispitanika.

Slika 8 – postotak sudionika koji su u zadnjih 12 mjeseci pročitali knjigu koja nije literatura za studij

Od ukupnog broja sudionika, njih 83,6% pozitivno je odgovorilo na pitanje jesu li u zadnjih 12 mjeseci pročitali knjigu koja nije obavezna literatura. Ostalih 16,4% nije pročitalo ništa osim literature za studij. Sudionike smo također upitali koji je razlog što nisu pročitali niti jednu knjigu u zadnjih 12 mjeseci.

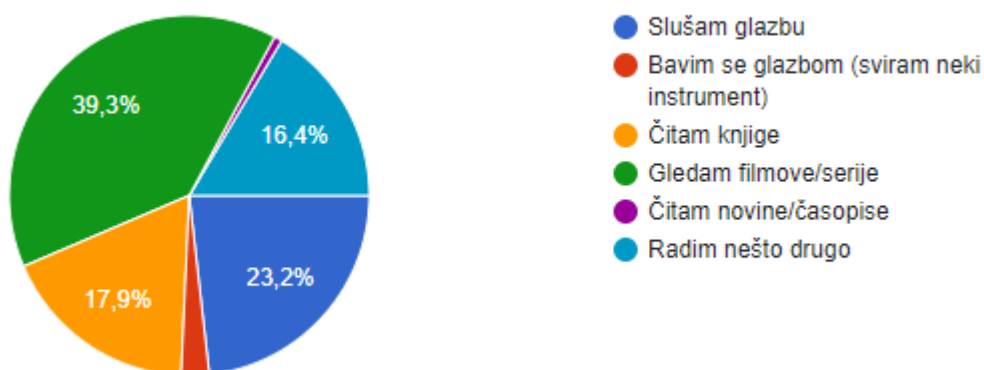
Tablica 6 – razlog zbog kojeg sudionici nisu čitali ništa osim literature

	Učestalost	Postotak
Slobodno vrijeme provodim na druge načine	25	8,9
Nemam vremena ali bih voljela	22	7,8
Nisam osjećao/la potrebu za čitanjem	6	2,1
Radije čitam novine i časopise	1	,4
Ukupno	54	19,1

Prema prethodnoj tablici, istraživanjem smo utvrdili da od ukupnog broja sudionika, oni koji nisu u posljednjih 12 mjeseci pročitali ništa osim obavezne literature za studij, samo jedna osoba radije čita novine i časopise, šest sudionika ne osjeća potrebu za čitanjem (dakle nema

razvijene čitateljske navike), 22 sudionika nema vremena za čitanje, a 25 sudionika nije čitalo jer slobodno vrijeme provode na druge načine.

6.3. Provođenje slobodnog vremena

Slika 9 – načini provođenja slobodnog vremena

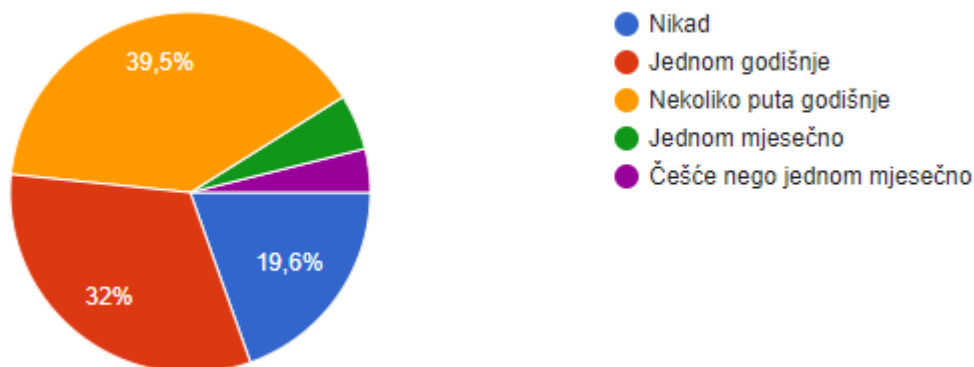
Najveći broj ispitanika, njih 39,3% najradije u svoje slobodno vrijeme gleda filmove ili serije. Prema tome može se izvući zaključak da sudionici koji su na prethodno pitanje odgovorili da slobodno vrijeme provode na druge načine, najčešće gledaju filmove i serije ili slušaju glazbu. Od ukupnog broja ispitanika njih 23,2% bavi se aktivnostima koje nisu obuhvaćene ovim pitanjem.

Tablica 7 – provođenje slobodnog vremena s obzirom na spol

		Spol		Ukupno
		Žene	Muškarci	
U svoje slobodno vrijeme najradije	Čitam knjige	43	7	50
	Gledam filmove/serije	96	15	111
	Slušam glazbu	54	11	65
	Bavim se glazbom (sviram neki instrument)	5	2	7
	Čitam novine/časopise	2	0	2
	Radim nešto drugo	27	19	46
Ukupno		227	54	281

S obzirom na spol, najveći broj ženskih ispitanika najčešće gleda filmove i serije, dok se najveći broj muških ispitanika najčešće bavi aktivnostima koje nisu obuhvaćene ovim pitanjem. Oba spola najmanje su odabrala da radije čitaju novine i časopise. Jedna osoba nije odgovorila na ovo pitanje.

6.4. Simbolizam knjige

Slika 10 – kupovanje knjiga za sebe

Od ukupnog broja ispitanika najveći broj knjige u prosjeku kupuje nekoliko puta godišnje (39,5%) ili jednom godišnje (32%) dok najmanji broj ispitanika knjige kupuje jednom mjesečno (5%) ili češće (3,9%).

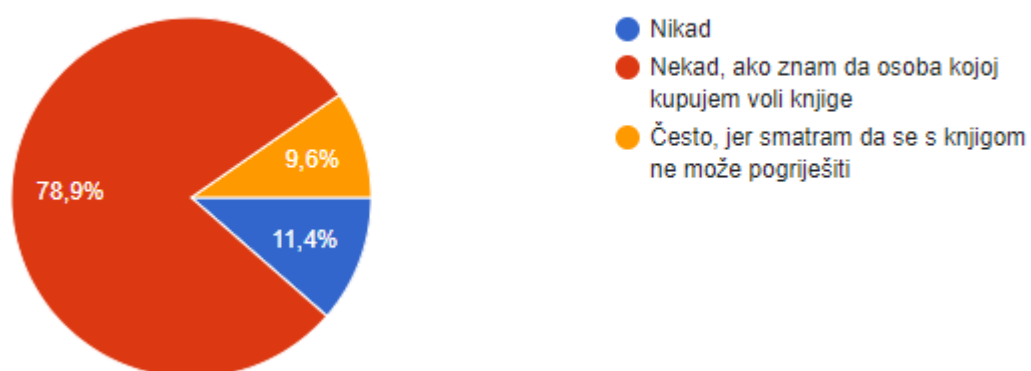
Tablica 8 – kupovina knjiga s obzirom na spol

		Spol		Ukupno
		Žene	Muškarci	
Knjige kupujem za sebe	Nikad	46	9	55
	Jednom godišnje	72	19	91
	Nekoliko puta godišnje	93	18	111
	Jednom mjesečno	9	5	14
	Češće nego jednom mjesečno	8	3	11
Ukupno		228	54	282

Ženski dio sudionika knjige najčešće kupuje nekoliko puta godišnje, dok muški dio ispitanika knjige najčešće kupuje jednom godišnje ili nekoliko puta godišnje. Pearsonovim testom nije utvrđena statistički značajna povezanost između spola i kupovine knjiga, odnosno i muškarci i žene u principu podjednako često kupuju knjige za sebe.

Tablica 9 – povezanost između spola i kupovine knjiga

		Knjige kupujem za sebe	Spol
Knjige kupujem za sebe	Pearson Correlation	1	,051
	Sig. (2-tailed)		,391
	N	282	282
Spol	Pearson Correlation	,051	1
	Sig. (2-tailed)	,391	
	N	282	282

Slika 11 – kupovanje knjiga drugima na poklon

Po pitanju kupovine knjiga drugima kao poklon, najveći broj ispitanika knjigu poklanja ako zna da osoba za koju kupuje voli dobivati knjige na poklon (78,9%) dok 9,6% ispitanika uopće ne kupuje knjige na poklon.

Tablica 10 – kupovina knjiga na poklon s obzirom na spol

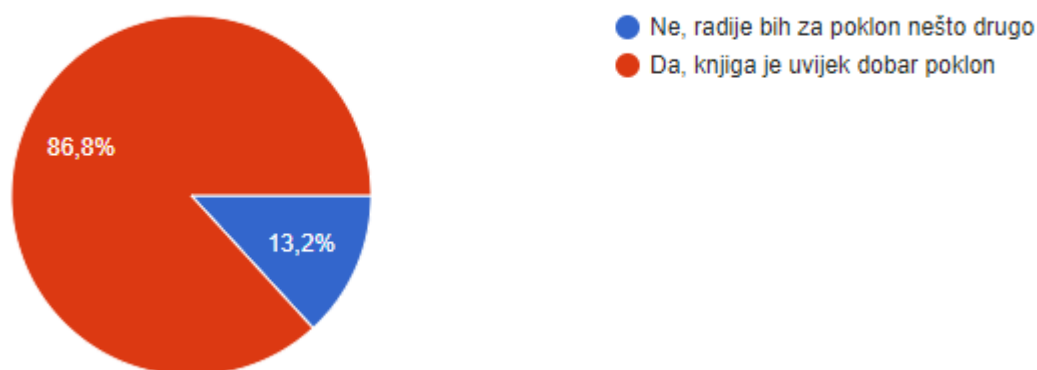
		Spol		Ukupno
		Žene	Muškarci	
Knjige kupujem na poklon	Nikad	24	8	32
	Nekad, ako znam da osoba kojoj kupujem voli knjige	180	41	221
	Često, jer smatram da se s knjigom ne može pogriješiti	23	5	28
Ukupno		227	54	281

Odabrani odgovori jednako prevladavaju kod oba spola. Odnosno najčešći odgovor kod oba spola je kupovina knjiga ako znaju da osoba kojoj kupuju voli knjige, pa je tako i Pearsonov test dokazuje kako nema povezanosti odnosno razlike u kupovini knjiga na poklon s obzirom na spol.

Tablica 11 - statistička povezanost kupovine knjiga i spola

		Knjige kupujem na poklon	Spol
Knjige kupujem na poklon	Pearson Correlation	1	-,044
	Sig. (2-tailed)		,466
	N	281	281
Spol	Pearson Correlation	-,044	1
	Sig. (2-tailed)	,466	
	N	281	282

Osim pitanja o kupovini knjiga za sebe i druge, također smo pokušali doznati stav samih ispitanika kao primatelja knjige na poklon.

Slika 12 – prikaz ispitanika vezano uz primitak knjige na dar

Čak 86,8% ispitanika smatra da je knjiga uvijek dobar poklon te samo 13,2% ispitanika radije bi nešto drugo za poklon. S obzirom na količinu pozitivnih odgovora, odlučili smo ispitati o čemu ovisi ovaj stav te smo proveli test korelacije sa spolom, dobi, područjem iz kojeg ispitanici dolaze i obrazovanjem oca i majke.

Rezultati su pokazali da pozitivan stav prema primitku knjige na poklon nije značajno povezan sa spolom ispitanika niti s područjem iz kojeg osoba dolazi, ali postoji statistički značajna povezanost s dobi. Odnosno, što je osoba starija, više je veseli knjiga kao poklon. Iznenadjući rezultat je također taj da obrazovanje oca i majke također nije statistički značajno povezano s ovim stavom.

Tablica 12 – statistička povezanost stava o primanju knjiga na poklon sa spolom, godinom rođenja i područjem u kojem žive

		Spol	Godina rođenja	Dolazim iz	Smatrate li da bi Vas knjiga kao poklon razveselila?
Spol	Pearson Correlation	1	-,086	,025	,024
	Sig. (2-tailed)		,148	,672	,683
	N	282	282	282	282
Godina rođenja	Pearson Correlation	-,086	1	,136*	,186**
	Sig. (2-tailed)	,148		,023	,002
	N	282	282	282	282
Dolazim iz	Pearson Correlation	,025	,136*	1	,036
	Sig. (2-tailed)	,672	,023		,549
	N	282	282	282	282
Smatrate li da bi Vas knjiga kao poklon razveselila?	Pearson Correlation	,024	,186**	,036	1
	Sig. (2-tailed)	,683	,002	,549	
	N	282	282	282	282

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablica 13 – statistička povezanost stava o primanju knjiga na poklon s obrazovanjem skrbnika

		Smatrate li da bi Vas knjiga kao poklon razveselila?	Obrazovanje majke (ili skrbnika)	Obrazovanje oca (ili skrbnika)
Smatrate li da bi Vas knjiga kao poklon razveselila?	Pearson Correlation	1	-,023	-,033
	Sig. (2-tailed)		,706	,585
	N	282	281	282
Obrazovanje majke (ili skrbnika)	Pearson Correlation	-,023	1	,357**
	Sig. (2-tailed)	,706		,000
	N	281	281	281
Obrazovanje oca (ili skrbnika)	Pearson Correlation	-,033	,357**	1
	Sig. (2-tailed)	,585	,000	
	N	282	281	282

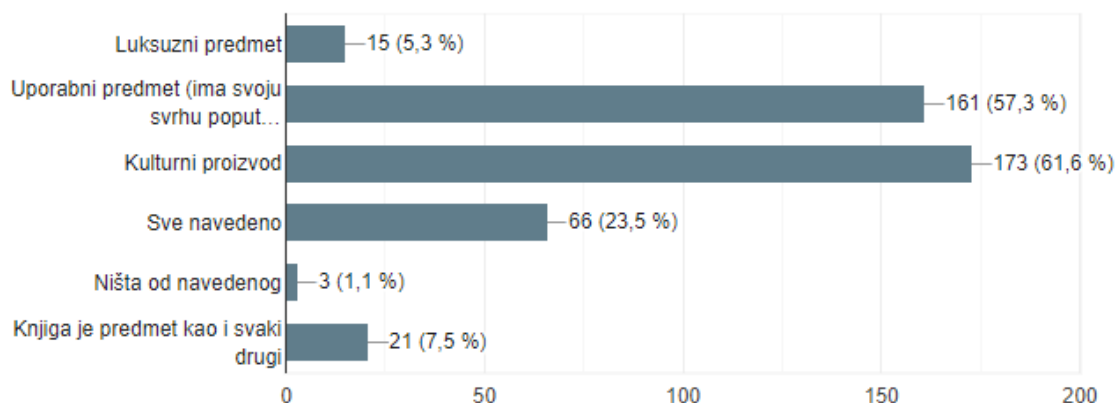
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablica 14 – kategorije knjiga

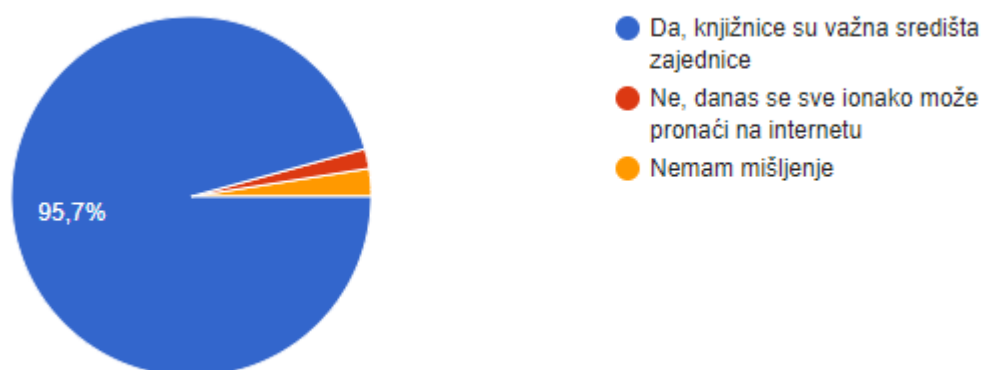
Kategorije	Učestalost	Postotak
Uporabni predmet (ima svoju svrhu poput učenja)	33	11,7
Uporabni predmet (ima svoju svrhu poput učenja), Kulturni proizvod	108	38,3
Uporabni predmet (ima svoju svrhu poput učenja), Kulturni proizvod, Knjiga je predmet kao i svaki drugi	8	2,8
Uporabni predmet (ima svoju svrhu poput učenja), Knjiga je predmet kao i svaki drugi	4	1,4
Kulturni proizvod	42	14,9
Kulturni proizvod, Knjiga je predmet kao i svaki drugi	1	,4
Kulturni proizvod, Sve navedeno	1	,4
Knjiga je predmet kao i svaki drugi,	4	1,4
Luksuzni predmet	1	,4
Luksuzni predmet, Uporabni predmet (ima svoju svrhu poput učenja), Kulturni proizvod	6	2,1
Luksuzni predmet, Uporabni predmet (ima svoju svrhu poput učenja), Kulturni proizvod, Knjiga je predmet kao i svaki drugi	1	,4
Luksuzni predmet, Uporabni predmet (ima svoju svrhu poput učenja), Kulturni proizvod, Sve navedeno, Knjiga je predmet kao i svaki drugi	2	,7
Luksuzni predmet, Kulturni proizvod	5	1,8
Sve navedeno,	62	22,0
Sve navedeno, Knjiga je predmet kao i svaki drugi	1	,4
Ništa od navedenog,	3	1,1
Ukupno	282	100,0

Nastojali smo ustanoviti kako studenti generacije Z kategoriziraju samu knjigu, ali rezultati nisu dali jasnu sliku o kategorizaciji knjige kao što je vidljivo u tablici 14. Naime, budući da je pitanje bilo višestrukog izbora, neki ispitanici dali su kontradiktorne odgovore. Odnosno knjigu su primjerice svrstali i u kategoriju kulturnog proizvoda i luksuznog predmeta, a istovremeno i u kategoriju običnog svakodnevnog uporabnog predmeta dok tri ispitanika knjigu uopće ne svrstava ni u koju kategoriju. Prevladavajući stav međutim jasno je vidljiv, većina sudionika, njih 108 smatra da je knjiga kulturni proizvod ali da istovremeno služi i kao uporabni predmet koji ima svoju svrhu. Osim toga, 62 ispitanika knjigu svrstava u sve ponuđene kategorije, dok 42 ispitanika knjigu smatra isključivo kulturnim proizvodom.

Knjiga u kategoriji kulturnog proizvoda ujedno je i najčešće birani odgovor (samostalno ili u kombinaciji s još nekim odgovorom):

Slika 13 – kategorije knjige

Slika 14 – zadržavanje knjižnica

Kako bismo otkrili kakav je stav studenata prema knjižnicama (a o kojima je opširno raspisano mišljenje u literaturi u prvom dijelu rada) budući da se knjižnice smatraju kulturnim središtima zajednice prema literaturi, ovo pitanje postavili smo i studentima. Čak 95,7% ispitanika smatra da knjižnice treba očuvati pod svaku cijenu – bez obzira na činjenicu da je danas gotovo sve dostupno putem drugih kanala dok samo 1,8% smatra da se danas sve može pronaći na internetu te nam knjižnice nisu potrebne. Preostalih 2,5% ispitanika nema razvijen stav o knjižnicama. Ovaj rezultat prikazuje izuzetno pozitivan stav studenata prema knjižnicama te smo proveli Pearsonov test korelacije kako bismo utvrdili je li ovaj stav povezan s područjem iz kojeg dolaze budući da je moguća pretpostavka da će pozitivniji stav prema knjižnicama imati studenti iz gradskog područja u kojima se knjižnice najčešće i nalaze.

Rezultat testa pokazao je da nema statistički značajne korelacije između područja iz kojeg studenti dolaze i stava prema knjižnicama.

Tablica 15 – povezanost stava prema knjižnicama i područja

		Dolazim iz	Smatrate li da je knjižnice nužno zadržati pod svaku cijenu
Dolazim iz	Pearson Correlation	1	,063
	Sig. (2-tailed)		,292
	N	282	282
Smatrate li da je knjižnice nužno zadržati pod svaku cijenu	Pearson Correlation	,063	1
	Sig. (2-tailed)	,292	
	N	282	282

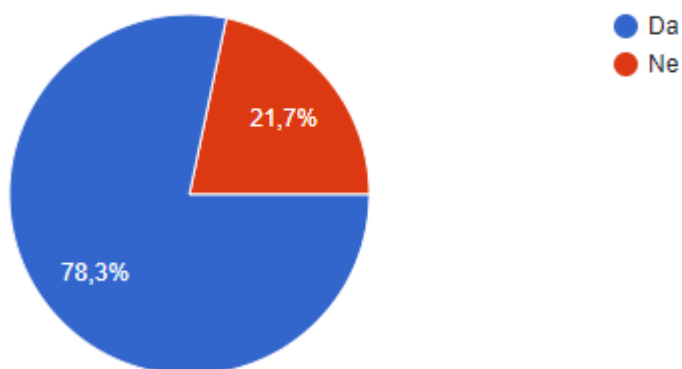
Posljednje pitanje u kategoriji o percepciji simboličke vrijednosti knjige odnosilo se na stav prema ljudima koji posjeduju knjige. Zanimalo nas je poštuju li sudionici više ljude koji posjeduju knjige odnosno smatraju li ih kulturnima i obrazovanim te su rezultati pokazali da je broj sudionika koji smatra ljude koje posjeduju knjige kulturnim i obrazovanim podjednak broju onih koji uopće ne povezuju posjedovanje knjiga sa stupnjem kulture i obrazovanosti, a tek 5,4% smatra da je knjiga samo predmet.

Slika 15 – vrednovanje ljudi s obzirom na posjedovanje knjiga

6.5. Izgled knjige

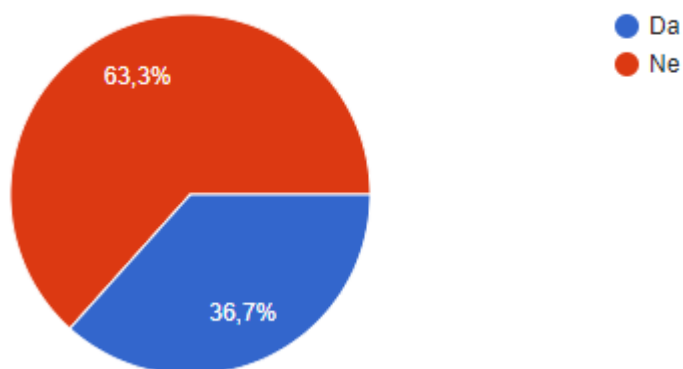
Kad je u pitanju izgled same knjige, prvenstveno smo htjeli doznati vrednuju li ispitanici knjigu prema njezinom izgledu i koricama te koji oblik knjige preferiraju. Osim toga, izuzetno važan stav za nakladništvo je vezan uz piratiziranje elektroničkih knjige te stav ispitanika prema piratiziranju elektroničkih knjiga s interneta u usporedbi s krađom knjige kao fizičkog predmeta u knjižari.

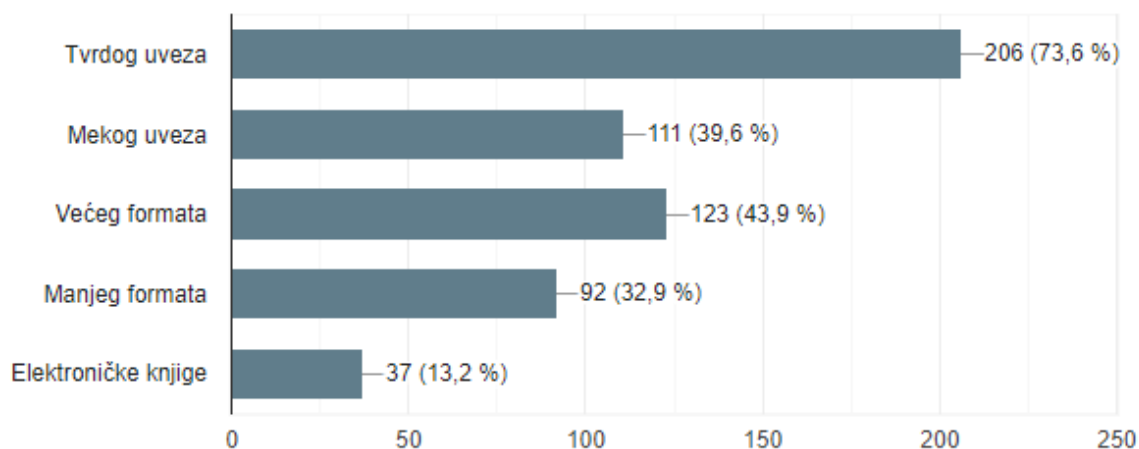
Slika 16 – privlačnost knjige prema izgledu korica

Na pitanje privlači li ispitanike izgled korica čak 78,3% ispitanika odgovorilo je potvrdno, Pearsonovim koeficijentom korelacije nismo utvrdili povezanost između ovog stava i spola sudionika.

Unatoč činjenici da je čak 78,3% sudionika na prethodno pitanje odgovorili potvrdno, na pitanje je li moguće suditi sadržaj knjige prema njezinoj naslovnici, 63,3% sudionika odgovorilo je negativno.

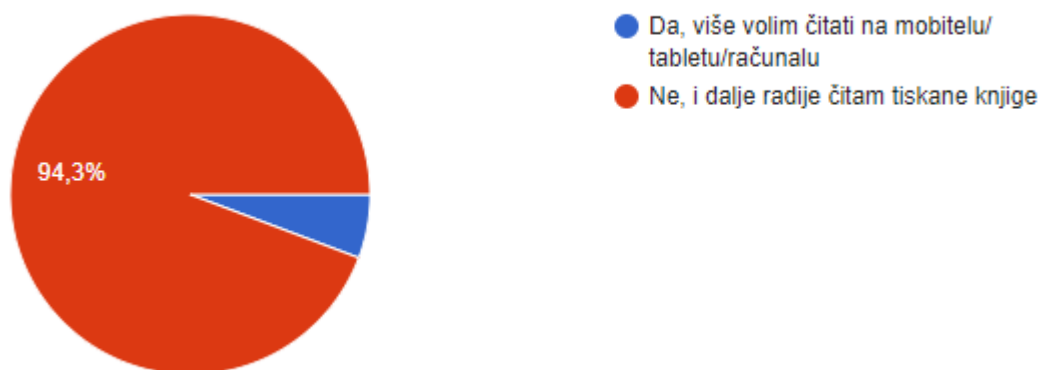
Slika 17 – prosudba sadržaja knjige s obzirom na naslovnicu

Slika 18 – format knjige koji preferiraju sudionici

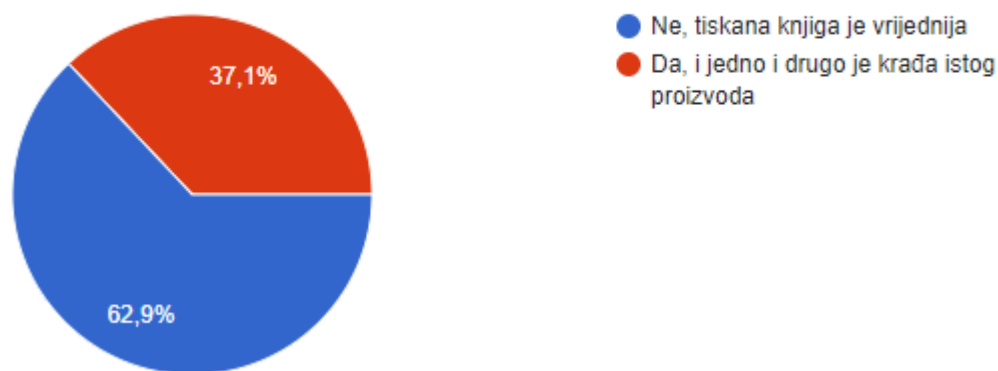
Najčešće odabrani odgovori na pitanje o formatu koji preferiraju je tvrdi uvez (73,6%) i veći format (43,9%), dok najmanji broj sudionika preferira elektroničke knjige (13,2%). Najveći broj ispitanika, njih 59, odabralo je dva odgovora - tvrdog uveza i većeg formata.

Sukladno odgovorima na ovo pitanje, podudaraju se i odgovori na pitanje smatraju li tiskanu knjigu zastarjelom tehnologijom. 94,3% sudionika odgovorilo je kako i dalje radije čita tiskanu knjigu.

Slika 19 – je li tiskana knjiga zastarjela tehnologija

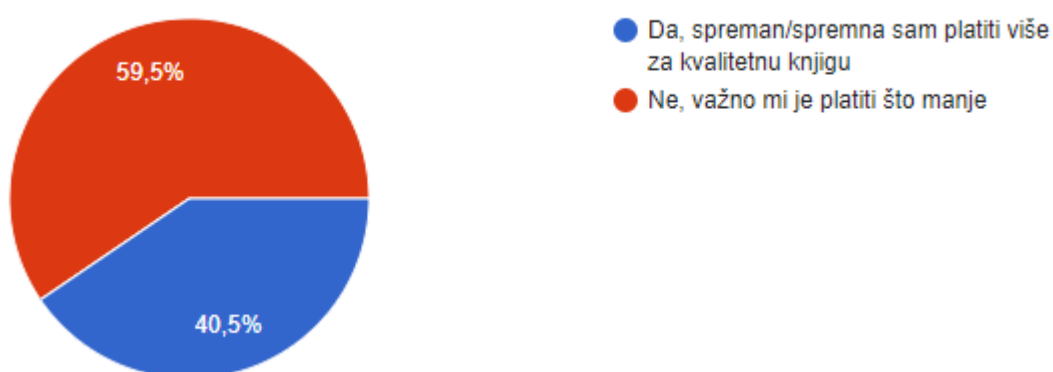
Kada je u pitanju piratiziranje e-knjiga odnosno krađa knjiga iz knjižare, 62,9% sudionika smatra tiskanu knjigu koja se fizički nalazi u knjižnici vrijednijom od elektroničke knjige, a 37,1% sudionika ne slaže se s tim već smatra da su oba proizvoda jednaka neovisno o formatu u kojem se nalaze.

Slika 20 – je li piratiziranje i krađa iz knjižare isto

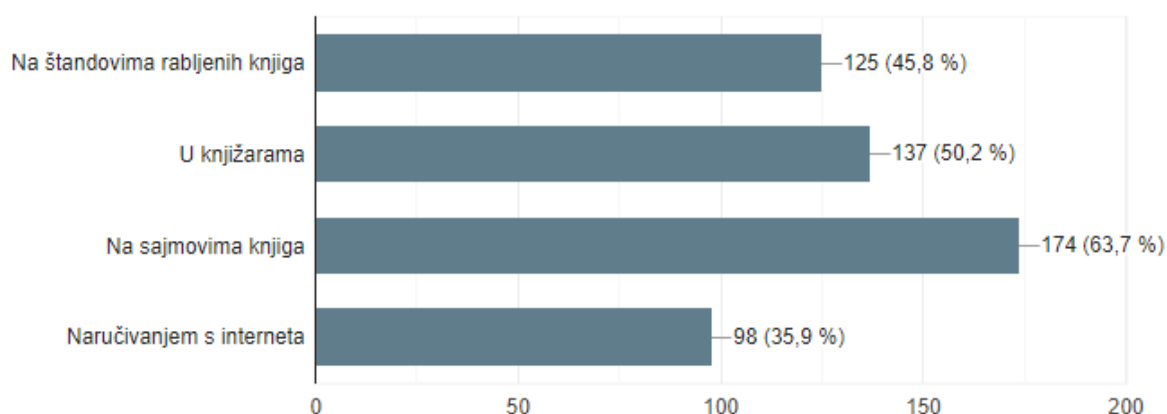
6.6. Vrijednost knjige

Posljednja kategorija procjene simbolizma knjige u generaciji Z bila je percepcija i odnos prema vrijednosti knjige. Odnosno, uzeli smo u obzir stav sudionika prema cijeni knjige, percepciji knjige kao kolekcionarskog predmeta i mjestu kupovine knjiga.

Slika 21 – kada kupujem knjige ne gledam na cijenu

Na pitanje o razmatranju cijene knjige prilikom kupovine 59,5% sudionika odgovorilo je im je važno knjigu platiti što manje, a 40,5% je spremno platiti više za kvalitetnu knjigu. Prema tome možemo zaključiti da 40,5% od ukupnog broja ispitanika kvalitetu knjige povezuje s njezinom cijenom te su svjesni da kvalitetnija knjiga može koštati više.

Slika 22 – najčešće mjesto kupovine knjiga

Najčešće odabrani odgovor vezano uz mjesto na kojem se kupuju knjige su sajmovi knjiga. U kombinacijama, budući da se radilo o pitanju s više mogućih odgovora, najveći broj sudionika odabrao je samo jedan odgovor – sajmove knjiga, dok je najčešća kombinacija odgovora sajmovi knjiga i štandovi rabljenih knjiga. Prema tome, veći broj sudionika nastoji knjige kupovati na akcijama koje se nude na sajmovima knjiga te naravno povoljnije kupiti rabljenu knjigu. Najrjeđi odgovor je naručivanje knjiga s interneta, što je iznenađujuće s obzirom na definiciju generacije Z kao Internet generacije. Nepoznato je radi li se o tome da sudionici nisu upoznati s mogućnostima narudžbi knjiga s interneta ili činjenici da Internet trgovina u Hrvatskoj još uvijek nije toliko uznapredovala.

	Učestalost	Postotak
Nije odgovoreno	9	3,2
U knjižarama,	29	10,3
U knjižarama, Na sajmovima knjiga	22	7,8
U knjižarama, Na sajmovima knjiga, Naručivanjem s interneta	13	4,6
U knjižarama, Naručivanjem s interneta	16	5,7
Na sajmovima knjiga,	40	14,2
Na sajmovima knjiga, Naručivanjem s interneta	8	2,8
Na štandovima rabljenih knjiga,	14	5,0
Na štandovima rabljenih knjiga, U knjižarama	11	3,9
Na štandovima rabljenih knjiga, U knjižarama, Na sajmovima knjiga	23	8,2
Na štandovima rabljenih knjiga, U knjižarama, Na sajmovima knjiga, Naručivanjem s interneta	23	8,2
Na štandovima rabljenih knjiga, U knjižarama, Naručivanjem s interneta	1	,4
Na štandovima rabljenih knjiga, Na sajmovima knjiga	36	12,8
Na štandovima rabljenih knjiga, Na sajmovima knjiga, Naručivanjem s interneta	9	3,2
Na štandovima rabljenih knjiga, Naručivanjem s interneta	7	2,5
Naručivanjem s interneta	21	7,4
Ukupno	282	100,0

Tablica 16 – najčešće kombinacije mjesta kupovine knjiga

Nastavno na ove podatke, sudionike smo također pitali razmatraju li ulaganje u knjige u kolekcionarskom smislu te je 66,2% sudionika odgovorilo kako bi rado posjedovali kolekciju vrijednih knjiga ali to ne rade, dok je samo 6,4% odgovorilo kako već skuplja vrijedne knjige, a 27,4% nije zainteresirano za kolekcionarske knjige. Upitno je u ovim odgovorima što svaki sudionik smatra vrijednom knjigom koje se skupljaju kao kolekcionarski predmeti.

U posljednjem pitanju sudionicima smo prikazali sliku prodaje knjiga u supermarketima:

Slika 24 – prodaja knjiga u supermarketu

Slika prikazuje knjige na polici u supermarketu među drugim predmetima poput igračaka. Knjige nisu posebno istaknute, pogledom na policu ne vidi se koje se knjige prodaju te su naslovi međusobno izmiješani. Stav sudionika prema ovakvoj prodaji knjiga je u većem dijelu indiferentan.

Odnosno, 47% sudionika odgovorilo je da im je svejedno, 28,5% sudionika smatra da su knjige kulturna dobra i da se trebaju prodavati na primjeren način, dok se čak 24,6% slaže s ovakvim načinom prodaje jer je knjiga svakodnevni predmet, kao što su i igračke koje se nalaze na istoj polici.

Slika 23 – prodaja knjiga u supermarketima

7. ZAKLJUČAK

Na kraju rada možemo zaključiti da je položaj knjige kao predmeta u društvu još od izuma pisma, tiskarskog stroja i oblikovanja knjige do današnjeg razvijenog oblika, oduvijek tema literature i društvenih rasprava. Posebna moć knjige uvijek je bila jasna i vidljiva te se knjiga kao predmet provlači od najmlađih dana. Pregledom dostupne literature međutim možemo uvidjeti kako postoji vrlo malo konkretnih istraživačkih radova na ovu temu. Odnosno, literaturom je raspisan općeniti položaj knjige koja je utjecala na razvoj velikih civilizacija, ili primjerice povijesne situacije u kojima je knjiga zbog svoje ogromne moći morala biti uništena kako ne bi zaprijetila državnom aparatu tog vremena. Međutim, nije otkriven stav individualaca prema knjizi kao simbolu, položaju koji sama knjiga drži u životu svakog od nas te našoj percepciji ovog predmeta. Prema tome, iako je literatura vrlo opširna, ne nudi nam odgovor na glavno pitanje ovog rada: kakav utjecaj knjiga ima na današnju generaciju studenata i na koji način oni percipiraju knjigu u smislu simbolizma.

Današnja generacija studenata često je (možda nepravedno) stigmatizirana kao ignorantna, generacija interneta, generacija koja ne čita. Upravo iz tog razloga generacija Z, odnosno generacija studenata današnjice, bila je predmet našeg istraživanja možda kako bismo uklonili stigmatu s ove generacije barem u manjoj mjeri. Iako je u pitanju manji uzorak, rezultati istraživanja ilustriraju interes i stav studenata prema knjizi i čitanju te njihovoj percepciji knjige kao kulturnog simbola.

Premda je vrlo teško empirijski pokazati u kojoj mjeri se knjiga percipira kao kulturni simbol, pogotovo ako uzmemo u obzir da većina ljudi o tom problemu ne razmišlja sve dok im se ne postave konkretna pitanja poput ovog istraživanja pa često dolazi do kontradiktornih i zbunjujućih mišljenja. Iz tog je razloga bitno naglasiti da nije moguće stav studenata prema knjizi kao simbolu kategorizirati kao striktno pozitivan i definiran ili obrnuto. Radi se o tome da se u nekim od odgovora također uočava razlika između odgovora studenata na početku svog obrazovanja ili onih pri kraju. Dakle, stavovi i mišljenja kod studenata još se uvijek formiraju prema ovom predmetu. Ovo također često ovisi i o obrazovanju roditelja koje pretpostavlja odrastanje uz knjige, pripadnost određenom području i slično. Također treba napomenuti kako istraživanjem nije pokriven veći broj drugih smjerova budući da su sudionici većim dijelom pripadnici društvenih i humanističkih smjerova obrazovanja dok prirodnih znanosti ima u manjoj

mjeri, pa prema tome ne možemo kategorizirati ove stavove na cjelokupnu studentsku populaciju Hrvatske.

No nepobitna činjenica je da su čitateljske navike i potreba za kupovinom i posjedovanjem knjiga rezultat uvjeta u kojima se sudionici kreću te je vidljivo da i studenti knjižnice smatraju važnim centrima zajednice – a to dovoljno govori o utjecaju i prisustvu knjige u životu studenata.

Konačno, iz istraživanja je vidljivo kako brend knjige nema utjecaj na stavove o knjizi i kupovini knjige, budući da se kroz pitanja o vrijednosti knjige provlače odgovori o najvećoj mogućoj uštedi prilikom kupovine. Naravno, važno je ovdje uzeti u obzir da studenti uglavnom nisu zaposleni te nemaju izvor prihoda već najčešće žive od džeparca ili stipendije te je to mogući razlog za ovakve odgovore. No budući da je vidljivo kako značajan broj sudionika ima želju skupljati knjige, možemo zaključiti da će u budućnosti, kada budu imali vlastiti izvor prihoda, ipak biti spremniji izdvojiti veću količinu novca za knjige ili barem razviti stav o razlici u kvaliteti knjiga i načinu prodaje.

LITERATURA

1. Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 291-296.
2. Cummings, J. EBook Readers History and Beyond. // Research online: Academic journals & books at Questia Online Library. 2009. URL: <http://EzineArticles.com/2525643> (2014-12-19)
3. Darnton, Robert. What Is the History of Books? // *Daedalus* 111, 3 (1982), str 65-83. <http://www.jstor.org/stable/20024803> (2019-02-03).
4. Davidson, Cathy N. Towards a History of Books and Readers. // *American Quarterly* 40, 1 (1988), str 7-17. URL: <http://www.jstor.org/stable/2713139> (2019-02-03).
5. Dewar, James A. The Information Age and the Printing Press: Looking Backwards to See Ahead. URL: <https://www.rand.org/pubs/papers/P8014/index2.html> (2019-05-01)
6. Drvrez. Hrvatska Enciklopedija. Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=16358#top>. (2019-03-26).
7. Early Writing. <https://www.hrc.utexas.edu/educator/modules/gutenberg/books/early/> (2019-05-01)
8. Eisenstein, Elisabeth. Defining the Initial Shift: Some Features of Print Culture // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 151-173.
9. Escarpit, Robert. *The Book Revolution*. London: George G. Harrap & Co. Lrd, 1966.
10. Flint, Kate. Reading Practices. // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 316-323.
11. Gerlach, Jin. Buxmann, Peter. Investigating The Acceptance Of Electronic Books – The Impact Of Haptic Dissonance On Innovation Adoption // *Association for Information*

- Systems AIS Electronic Library (AISeL) (2011). URL:
<https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1140&context=ecis2011>
12. Grbac, Nenad. Prednosti i mane digitalnih i tiskanih knjiga, 2012. URL:
<http://digitalneknjige.com/oxwall/blogs/post/829> (2015-03-02)
 13. Himelfarb, Elizabeth J. "First Alphabet Found in Egypt", *Archaeology* 53 (1) (2019-04-27): 21.
 14. History of Books | Understanding Media and Culture: An Introduction to Mass Communication. URL: <https://open.lib.umn.edu/mediaandculture/chapter/3-2-history-of-books/> (2019-05-01).
 15. Iser, Wolfgang. Interaction Between Text and Reader // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Howe, Neil. Millennials: A Generation Of Page-Turners, 2017. <https://www.forbes.com/sites/neilhowe/2017/01/16/millennials-a-generation-of-page-turners/#163301a31978> (2019-03-16).
 16. Johns, Adrian. *Book of Nature and the Nature of the Book*. // *The Book History Reader* / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001.
 17. Johnson, Genevieve Marie. The Invention of Reading and the Evolution of Text. // *Journal of Literacy and Technology* 16,1 (2015), 107-128.
http://www.literacyandtechnology.org/uploads/1/3/6/8/136889/jlt_v16_1_johnson.pdf
(2019-03-16).
 18. Jurić, Šime. *Pregled povijesti knjižnica*. Zagreb: Kultura, 1956.,
 19. Lebert, Marie. *A Short History of eBooks*. NEF, University of Toronto, 2009,
 20. Logan, Robert K. What is Information? - Propagating Organization in the Biosphere, the Symbolosphere, the Technosphere and the Econosphere. URL:
<https://www.physics.utoronto.ca/people/homepages/logan/> (2019-05-01)
 21. Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. Zagreb: Prometej, 2001.

22. McFadden, Christopher. The Invention and History of the Printing Press, 12-09-2018.
URL: <https://interestingengineering.com/the-invention-and-history-of-the-printing-press>
(2019-04-28)
23. Kovač, Miha. Never mind the web, here comes the book. Oxford: Chandos Publishing, 2008
24. Müller, Jan-Dirk. The Body of the Book. // The Book History Reader / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001.
25. Nakladništvo. Hrvatska Enciklopedija. Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42840>. (2019-04-06).
26. Rose, Jonathan. Rereading the English Common Reader: A Preface to a History of Audiences. // The Book History Reader / uredili David Finkelstein i Alistair McCleery. London i New York: Routledge, 2001. Str. 324-337.
27. Selthofer, Josipa. Design of e-books: readers' expectations in a comparative perspective. Libellarium, VI, 1-2 (2013): 91-97.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=176737 (2019-04-06)
28. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje. Zagreb MMVI: Matica Hrvatska, 2006.
29. Tucaković, Emšo. Historija komuniciranja. Sarajevo: 2000.
30. Van der Weel, Adrian. Changing our textual minds. *Towards a digital order of knowledge*. Manchester: Manchester University Press, 2011.
31. Wilson, Tom D. The e-book phenomenon: a disruptive technology // Libellarium, VI, 1-2 (2013): 3-12. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=176646 (2019-04-06).